

AB Üyesi Bazı Ülkeler ile ABD ve Türkiye’de Din Eğitim ve Öğretiminin Hukukî Çerçevesi

Adnan Küçük

Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

Liberal Düşünce, Cilt 14, Sayı: 55, Yaz 2009 S.: 61-92

Giriş

Din eğitim ve öğretimi hakkı, din ve vicdan hürriyetinin bir gereğidir. Demokratik laikliğin cari olduğu hemen her ülkede bu hak teminat altına alınmıştır. Bu hakkın kullanımı bütün ülkelerde aynı değildir; ülkeden ülkeye değişebilmektedir. Laik oldukları hâlde, çeşitli sebeplerle ülkelerdeki din eğitim ve öğretimi politikaları birbirlerinden farklılık arz etmektedir. Demokratik sistem liberalleştiği oranda bu haktan faydalanma konusunda rahatlama söz konusu iken; demokratik sistem militanlaştığı ya da bu sistemden uzaklaşıldığı oranda bu hak konusunda sıkıntılar yaşanmaktadır. Her bir laik ülkede din-devlet ilişkisi farklı olabilmektedir. Bazı ülkelerde din-devlet ilişkilerinde tam ayrılık söz konusu iken; bazılarında egemen din anlayışı söz konusudur. Bazı ülkelerde din ve vicdan hürriyeti negatif hürriyet, bazı ülkelerde pozitif hürriyet olarak görülmektedir. Bu ve benzeri farklılıklar, her bir ülkede din eğitim ve öğretimi konusunda birbirinden farklı politikalara yol açmıştır.

Türkiye, 1937 yılından bu yana resmî olarak laik bir devlettir. 1982 Anayasası’nda, din ve vicdan hürriyeti ve din eğitim ve öğretimi bir anayasal hak olarak düzenlenmiştir. Fakat ülkemizde din eğitim ve öğretimi konusunda makûl bir yol bulunarak bir türlü tatmin edici bir politika benimsenebilmiş değildir. Bu konuda sürekli şikâyetler söz konusu olmaktadır. Bir kısım kişiler din eğitim ve öğretiminin ye-

tersizliğinden, bir kısım kişiler de zorunlu din eğitiminin varlığından bahsederek, 1982 Anayasası'nca benimsenen din eğitim ve öğretimini düzenleyen hükümlerini şiddetle eleştirmektedir.

Bu çalışmada, önce din ve vicdan hürriyetinin din eğitim ve öğretimi boyutu üzerinde durulacak, sonra bazı demokratik laik ülkelerdeki din eğitim ve öğretimine yönelik politikalar incelenecek, daha sonra da Türkiye'deki durum tahlil edilecektir.

Din ve Vicdan Hürriyetinin Bir Gereği Olarak Din Eğitim ve Öğretim Hakkı

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (AİHM) 9. maddesinde din ve vicdan hürriyetine ilişkin 4 unsura yer verilmiştir. Bunlar: (1) İnanma ve inanmama; (2) Dinin gereklerini yerine getirme; (3) Dinî inancı başkalarına telkin ve tebliğ etme; (4) Öğretim hürriyetleri.¹

Burada din ve vicdan hürriyetinin sadece dördüncü unsuru üzerinde duracağım. Din ve vicdan hürriyeti, okuyup okutma ve öğrenip öğretme hakkını, kısaca din eğitim ve öğretimini tabîi olarak lüzumlu kılar. Toplumda bu hakkın kullanılmasına imkân vermemek ya da bu haktan yararlanmaya baskı yoluyla mâni olmak, esasen din hürriyetini ortadan kaldırmak ya da onu özü zarar görecektir şekilde zedelemek demektir.²

Din eğitim ve öğretimi ile alakalı dünyada yaygın olarak tatbik edilen iki yöntem vardır. Bunlar: (1) Belli bir dine ya da mezhebe dayalı din eğitim ve öğretimi, (2) Mezhepler üstü din eğitim ve öğretimi. Birinci modelde, din dersi, sadece bir dinin belli bir mezhep tarafından yorumu temelli olabileceği gibi, belli bir dinin bütünlük içerisinde öğretilmesi şeklinde de olabilir. Bu yöntemde dersin konularını belli bir din, ya da o dini bir mezhebin yorumlaması oluşturmakta ve bu dinin sevdirilmesi ve benimsetilmesi amaçlanmakta, o dinin temel bilgileri ve gerekleri öğretilmek istenmektedir.³ Mezhepler üstü din eğitim ve öğretimi yönteminde ise derslerde herhangi bir din ya da mezhep esas alınmamakta, genel olarak dinler hakkında bilgi verilmektedir. Burada belli bir dinin benimsetilip gereklerinin ayrıntılı olarak öğretilmesi söz konusu değildir.⁴ Din eğitim ve öğretimine ilişkin Avrupa'da bu iki yöntem dışında yeni yöntem arayışları da vardır. "Mezheplere bağlı olmayan model", "fenomenolojik yaklaşım", "çoğulcu model", vb. adlandırmalarla ifade edilen

¹ Mustafa Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Orion : Ankara, 2007, s. 161.

² Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, 1. B., Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998, s. 107-108, 119-121; "Din Hürriyeti", *Türkiye'de Din ve Vicdan Hürriyeti*, (Der.: Murat Yılmaz), Ldt y., Ankara, 2005, s. 200.

³ Mehmet Zeki Aydın, "Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması", 05.02.2007, <http://www.forumturka.net/forum/archive/index.php/t-76115.html>; Mustafa Tavukcuoğlu, "Avusturya İslam Diyanet Teşkilatı Din Dersi Öğretmenler ve Din Görevlileri", *Diyanet İlmî D.*, S. 1, 1994, s. 65-86

⁴ Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, "Avrupa Birliği İslam ve Müslümanlık", <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/DIYANET/avrupa/2004avrupa/araklik/y05.html>, (12.08.2009).

yöntemlerden söz edilmekte ise de bunlar henüz resmî statüye kavuşmuş değildir, üzerinde çalışılmaya devam edilmektedir.⁵

Din ve vicdan hürriyetinin teminat altına alındığı bütün uluslar arası belgelerde, bu hürriyetin, din eğitim ve öğretimi hakkını da içerdiği görülmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Sözleşmenin 9. maddesindeki “öğretim” kelimesinin kullanılmasında, bu kelimenin kapsamının, dinî eğitim faaliyetlerinden daha geniş olduğunu belirtmiştir.⁶ Mahkemeye göre 9. maddede düzenlenen “öğretim” hakkı, sadece 1 No’lu Ek Protokol’ün 2. maddesinde teminat altına alınan ebeveynin çocuklarına kendi dinî ve felsefî inançlarına göre eğitim hizmeti sunulmasını isteme hakkını değil, bütün herkesin, din ve inancını başkalarına öğretme ve ulaştırma hakkını içermektedir, 9. maddedeki “öğretme faaliyeti”, Ek Protokol’ün 2. maddesindeki din eğitim ve öğretimini de kapsamaktadır.⁷

Devlet okullarında din eğitim ve öğretiminin din ve vicdan hürriyeti ile bağdaşırılığı, ancak bu eğitim ve öğretimin isteğe bağlı olması ile mümkündür. Din ve vicdan hürriyetinin bir gereği olarak hiçbir kimse, kendi dinî inancına ya da vicdanî kanaatine aykırı olarak din eğitimi almaya zorlanamaz. Fakat belli bir din ve/veya mezhebin dinî yorumlarının eğitim ve öğretimi şeklinde olmamak şartıyla, dinler ve ahlâkî öğretiler hakkında genel kültür bilgileri veren derslerin ders programlarında yer alması laiklik ve din ve vicdan hürriyeti ile çelişmez.⁸

AİHS’nin Ek 1 No’lu Protokolünün 2. maddesinde, ebeveynin çocuklarının kendi dinî ve felsefî inancına göre eğitimini sağlama hakkı düzenlenmiştir. Buna göre:

“Hiç kimse eğitim hakkından yoksun kılınmaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dinî ve felsefî inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir”.⁹

Bu hüküm, hem ebeveynin çocuklarına din eğitimi vermelerinin engellenmemesini, hem de okullarda derslerin planlanması ve içeriklerinin belirlenmesi konusunda ebeveynin dinî ve felsefî kanaatlerinin dikkate alınmasını lüzumlu kılar. Ayrıca ebeveynin, içerik ve yöntemini dinî inançlarına veya felsefî kanaatlerine aykırı gördükleri derslerden çocuklarının muaf tutulmasını talep etme hakları da mevcuttur.¹⁰ Çocuklarının

⁵ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi y., Ankara, 1988, s. 74-79; Harry Noormann, “Almanya’da Hıristiyan Din Dersinin Hukuksal Çerçeve Koşulları ve İslam Din Dersi İçin Olası Modeller”, *Türkiye ve Almanya’da İslam Din Dersi Tartışmaları*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Konrad Adenauer Vakfı y., Ankara, 2000, s. 24-30.

⁶ Nuri Yaşar, *İnsan Hakları Avrupa Sisteminde ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 160; Akif Emre Öktem, *Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü*, Liberte y., Ankara, 2002, s. 332; Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, s. 165-166.

⁷ Yaşar, *İnsan Hakları Avrupa Sisteminde ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü*, s. 160.

⁸ Mustafa Erdoğan, *Anayasa ve Özgürlük*, Yetkin y., Ankara, 2002, s. 142; *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, s. 165-166.

⁹ Aynı mahiyette güvenceler 16.12.1966 Tarihli Medenî ve Siyasî Haklar Uluslararası Sözleşmesi (md. 18/4.) ile 16.12.1966 Tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslar arası Sözleşmesinde (md. 13/3).

¹⁰ Zühtü Arslan, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü*, LDT y., Ankara, 2005, s. 64.

eğitim ve öğretimlerinin sağlanmasına yönelik tabii yükümlülüğünü yerine getirme kapsamında ebeveynler, Devlettten dinî ve felsefî inançlarına saygı göstermesini talep edebilir. Onların bu hakları, eğitim hakkını kullanmak ve eğitim hakkından yararlanmak ile yakından ilişkili bir sorumluluğa tekabül etmektedir.¹¹ AİHM'ye göre, bilhassa azınlıkta kalanların dinî ve felsefî inançlarına eğitim programlarında saygı gösterilmesi gerekmektedir.¹² Bu hüküm, hem devlet okulları, hem de özel okullar bakımından bağlayıcı niteliktedir. AİHM, Ek 1 No'lu Protokolün 2. maddesinin ne birinci ne de ikinci cümlesinde "Devlet ve özel eğitim arasında ayırım" yapan bir hüküm var olmadığını ve Sözleşmenin hazırlık tutanaklarının da bu görüşü desteklediğini belirtir.¹³ Ek Protokolün 2. maddesi eğitimde devlet tekelini öngörmediği gibi, Sözleşmecî devletlerde, devlet okulları yanında birçoğunu dinî kurumların işlettiği çok sayıda özel öğretim kurumları da mevcuttur. AİHM, eğitimde çoğulculuk ve ebeveynin çocuklarını kendi felsefî ve dinî inançlarına uygun olarak eğitime hakkına saygı gösterme ödevinin gereği olarak, devletin, özel okulların finansmanına katkıda bulunmak zorunda olmasa da, bu kurumların açılması konusunda hoşgörülü olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁴ Özel kişi ya da kurumların tarafsız olmaları beklenemeyeceği, bunlar, belli bir din ya da felsefî inanca sahip olabilecekleri gibi, bunların kurup işletmiş oldukları özel okullar da, eğitimin temel ilkelerine saygılı olmak ve kamu düzenini bozmamak kaydıyla, belli bir din, ahlâk ya da felsefe ağırlıklı programları içerebilir. Bu yolla, özel okullar, belli bir söylemin taşıyıcıları olarak, kendilerini işletenlerin belirleyecekleri programlar sayesinde birbirinden farklı olabilecek, her bir felsefî ya da dinî inanca mensup anne ve baba, bu sayede çocuklarını, kendi felsefî ve dinî inancına göre eğitim alabilmesine imkân sunabilecek okulları seçebilme seçeneğine kavuşmuş olabilecektir.¹⁵ Burada devlete düşen iki ödev vardır: (1) Ebeveynin haklarına saygı; (2) Çoğulculuk. Bu iki şartın resmî okullarda gerçekleşmesi devletin temel ödevleri arasında yer alır. Protokolün 2. maddesinin ikinci cümlesi, eğitimde çoğulculuk imkânını korumayı amaçlamaktadır. Modern devletin yetkileri göz önüne alındığında, bu amaç her şeyden önce devlet öğretimi aracılığıyla gerçekleştirilmelidir.¹⁶ Bu kapsamda devlete düşen bir diğer ödev de, devletin, resmî okullarda eğitimin tarafsızlığını sağlaması ve ebeveynin kendi dinî ve felsefî inançlarını rencide edecek şekilde beyin yıkama faaliyetlerinden kaçınması gerekir.¹⁷ 2. Madde, sadece din eğitimine yönelik güvence getirmemektedir; din eğitimi ile diğer dersler arasında ayırım yapılmasına izin vermez. Bu madde, devletin, devlet eğitim programının tamamı bakımından, ebeveynlerin, ister dinî ister felsefî olsun, inançlarına saygı göstermesini gerektirir.¹⁸

¹¹ Hasan Zengin, Eylem Zengin v. Türkiye, No: 1448/04, KT.: 09.10.2007, par. 50.

¹² Young, James ve Webster v. Birleşik Krallık, B.N. 7601/76, 7806/77, 13.08.1981, Par.: 63.

¹³ Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen v. Danimarka, 07.12.1976, 5095/71, 5920/72, 5926/72, Par.: 50.

¹⁴ Linguistique Belge Kararı, K.T.: 23 Temmuz 1968, Seri A, No 6, s. 49; Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen v. Danimarka.

¹⁵ Yaşar, *İnsan Hakları Avrupa Sisteminde ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü*, s. 46.

¹⁶ Hasan Zengin, Eylem Zengin v. Türkiye, par. 48; Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen v. Danimarka..

¹⁷ Yaşar, *İnsan Hakları Avrupa Sisteminde ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü*, s. 46-47.

¹⁸ Hasan Zengin, Eylem Zengin v. Türkiye, par. 51; Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen v. Danimarka.

Kamu okullarında öğrencilere zorunlu olarak dua yaptırılması veya bir dinin ibadet şekillerinin uygulanması genel “bilgi verme” niteliğindeki faaliyetlerin çok ötesinde bir şeydir; bu tür etkinlikler, öğrencileri belli bir din doğrultusunda “eğitmek” anlamına geleceği için, din ve vicdan hürriyetine aykırılık teşkil eder. AİHM’ne göre, Protokolün 2. maddesinde yer alan ikinci cümle, devletlerin, devlet okullarında, verilen öğretim aracılığıyla doğrudan veya dolaylı olarak dinî veya felsefi türde objektif bilgi vermesini engellemez. Ebeveynlerin dahi bu öğretim veya eğitimin okul müfredatında yer almasına itiraz etmelerine izin vermez. Zira aksi hâlde tüm kurumsallaşmış öğretim uygulanamaz hâle gelme riski ile karşılaşır.¹⁹ AİHM, devletin eğitim ve öğretimle ilgili olarak üzerine düşen görevleri yerine getirirken, öğrencilerin, yersiz bir dini benimsetme uğraşından uzak, sakin bir ortamda, dinle ilgili olarak eleştirel bir bakış oluşturmalarını sağlayacak şekilde müfredatta yer alan bilgilerin nesnel, eleştirel ve çoğulcu bir şekilde aktarılmasına dikkat etmesi gerektiğine işaret eder. Devletin, ebeveynlerin dinî ve felsefi kanaatlerine saygı gösterilmemesi olarak değerlendirilebilecek tek yönlü şartlandırma (indoctrination) hedefi gütmeye yasaklanmıştır; aşılmaması gereken sınır budur.²⁰ Sözleşme kurumları, dinler hakkında bilgi veren eğitimlerin sözleşmeye aykırı olup olmadığını değerlendirirken, öğrencilerin bir tür dinî ibadette bulunmalarının zorunlu tutulup tutulmadığını, herhangi bir şekilde tek yönlü dinî şartlandırmaya mâruz kalıp kalmadıklarını dikkatle incelemektedir; aynı bağlamda, muafiyetle ilgili düzenlemelerin de dikkate alınması gereken bir unsur olduğunu belirtir.²¹ AİHM’ne göre devletin bu ölçütlere riayet etmesi hâlinde, anne ve babaların sahip olduğu dinî ve felsefi inançlarına saygıyı göstermiş olacaktır. Zorunlu ders kapsamında verilecek eğitim ve öğretimin içeriğinin “objektif, eleştirel ve çoğulcu olması şartıyla”, devletin kamu okullarında öğrencilere aktaracağı bilgiler, doğrudan ya da dolaylı olarak dinî ve felsefi nitelikli de olsa, Ek Protokolün 2. maddesi, anne ve babalara bu tür bilgilerin ders programlarına dâhil edilmesine itiraz hakkı vermemektedir.²² Devlet okullarında isteğe bağlı din eğitimi dersi verilmesi ya da bu tür dersler zorunlu nitelikte olsa bile şayet muafiyet imkânı sağlanmış ise AİHS hükümleri ihlâl edilmiş olmaz.²³

Okul içi ya da dışı din eğitim ve öğretimi, eğitimin temel ilkelerine saygılı olmak ve kamu düzenini bozmamak şartıyla, bu tür eğitim ve öğretim kurumları hür olmalıdır. Devletin, din eğitim ve öğretimi yoluyla demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı ve insan haysiyetine ters düşen eğitim unsurlarının öğretilmesine imkân vermeme yetkisi vardır. Bu bağlamda, din ya da din dışı olsun, düşünce ya da

¹⁹ Hasan Zengin, Eylem Zengin v. Türkiye, par. 49; Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen v. Danimarka.

²⁰ Hasan Zengin, Eylem Zengin v. Türkiye, par. 52; Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen v. Danimarka, Par: 53.

²¹ Hasan Zengin, Eylem Zengin v. Türkiye, par. 53; Anna, Nina Angeloni v. İsveç, No. 10491/83, 03.12.1986 Tarihli Komisyon kararı, Kararlar ve Raporlar (KR) 51; Zenon Bernard v. Lüksemburg, No. 17187/90, 08.09.1993 Tarihli Komisyon kararı, KR 75.

²² Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen v. Danimarka, Par.: 53.

²³ Saniewski v. Polonya, 26.06.2001, 40319/98, <http://www.echr.coe.int/Eng/judgments.htm>.

inançtan doğsun, ırkçılık, uyuşturucu kullanımı, sexism (kadın aleyhine ayrımcılık) veya savaş kışkırtıcılığı gibi uluslar arası hukukun suç saydığı fiil ve görüşlerin öğretilmesi kabul edilemez. Devletin okul dışı din ya da felsefi inanç öğretimine bu ilkeler dışında müdahalesi söz konusu olamaz.²⁴

Din Eğitiminin Negatif ya da Pozitif Statü Hakkı Olarak Kabul Edilmesine Göre Din Dersinin Verilmesinde Farklılık

Almanlar, din hürriyetinin, hem negatif, hem de pozitif özelliklere sahip olduğunu belirtirken, Amerikalılar din hürriyetini büyük ölçüde negatif hürriyet olarak anlamaktadır.²⁵

Amerika'da mahkemeler, Aydınlanmacı liberal düşüncenin din anlayışını benimseyip uyarlamışlardır. Aydınlanmacı liberal din anlayışına göre, inanç, birinci derecede bireysel bilinç ile alakalı bir konudur. Bu anlayış çerçevesinden bakıldığında, devlete yüklenen ödev, bireyin inanma hakkını koruma altına almaktır. Aydınlanma liberalleri katı bir şekilde kilise ve devletin ayrılmasından yanaydılar. Bu ayrım sayesinde spesifik bir dinin empoze ettiği bölünmelerden devletin uzak tutulacağına ve dinin özel alanda gelişmeye devam edeceğine inanmışlardı. Dinî inanç bireylerin özel hayatında serbestçe ifadelendirebilecekleri bir şeydir ve onun devletle bir ilişkisi yoktur. Devlet bunlardan dolayı dinlere nötr olmalıdır. Devlet, ne hiçbir dine yardım etmeli, ne de hiçbir dini engelleyerek onu dezavantajlı bir duruma düşürmelidir. Aydınlanma liberalleri, dinî konularda devletin tarafsızlığı ve kilise ile devletin ayrılması prensiplerini, din hürriyetinin negatif hürriyet olduğunu ve dinî uygulamaların da devletin sınırlamalarından bağımsız olması gerektiğini savunmaktadırlar. İnsanların din konularında hür olmaları için devletin dinî konulardan uzak olması gerekli görülmüştür.²⁶

Almanya'da ise dinî konularda devletin tarafsızlığından bahsedilmenin yanında din hürriyetinden pozitif hak olarak söz edilmektedir. Pozitif hürriyet olarak din hürriyeti negatif hürriyetten daha fazla bir şeydir. Din hürriyeti, devletin, kişinin inanç ya da pratiklerine sınırlama koymamasının ötesinde, devletin, dinin hür bir şekilde uygulanmasını sağlayacak pozitif çabalar içerisine girmesini de kapsamaktadır. Kommers'in belirttiği gibi, "Pozitif anlamda din hürriyeti, devletin, dinî kişiliğin rahat ve hür olarak gelişmesi için uygun bir sosyal düzen yaratması demektir".²⁷ Rudolf Weth, pozitif dinî tarafsızlığa atıfta bulunur. Buna göre, devlet hiçbir felsefi ya da dinî bakış açısını geliştirmemelidir, devlet dinî konularda nötr olmalıdır. Bu anlamda

²⁴ Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen v. Danimarka.

²⁵ Stephen V. Monsma & J. Christopher Soper, *Çoğulculuğun Meydan Okuması Beş Demokrasiye Kilise ve Devlet*, (Çev.: Bilal Sambur), LDT y., Ankara, 2005, s. 204.

²⁶ *Ibid.*, s. 8-9, 210.

²⁷ Donald P. Kommers, *The Constitutional Jurisprudence of The Federal Republic of Germany*, Duke University Press, Durham, 1994, s. 461'den nakleden: *Ibid.*, s. 163-164.

kilise ile devletin ayrı olmasından bahsedebiliriz. Fakat o, devletin bütüncül bir insan görüşüne sahip olması gerektiğini de iddia eder. İnsanlar, dinî ve ideolojik görüşlere sahip varlıklardır. Devlet hiçbir din ya da ideolojinin tarafını tutmamalıdır, ancak devlet, insanlığın dinî ve ideolojik tabiatı için bir yaşam alanı açmak zorundadır.²⁸

Alman AYM, 1979’da kamu okullarında dua edilmesi ile alâkalı verdiği bir kararını pozitif din hürriyeti kavramına dayandırmıştır: “Devlet, okulda ibadet etme hakkını, okulda ibadet edilmesine karşı çıkan veli ve öğrencilerin haklarıyla dengeli bir şekilde ele almalıdır. Okullar ibadete katılıp katılmamayı öğretmen ve öğrencilerin serbest tercihlerine bırakarak bu dengeyi gerçekleştirebilirler”.²⁹ Alman AYM, okullarda dua ve ibadete izin verilmesine, okulda ibadet etmek isteyen öğrencilerin haklarının korunması ve böyle ibadet ve dualara izin verilmemesine ise dindar öğrencilerin ibadet haklarının ihlâl edilmesi olarak bakmaktadır.³⁰ Din hürriyetine pozitif hürriyet olarak bakılması, bir dinî grubu diğer dinî gruplara karşı desteklemek, hatta dini olanı dinsiz olanın üstünde tutmak anlamına gelmez. Bu yaklaşım, devletin birçok aktivitelerde kiliselere yardım etmesine ve desteklemesine sebep olmaktadır. Üç ana dinî grup olan Katolik, Evangelik ve Yahudilere devletin kamusal kurum statüsü vermesi bu yaklaşımın tezahürüdür.³¹ Bu bakış açısına göre devlet, dinî bir hayat yaşamak isteyenlerin inançları için bir yaşam alanı oluşturmak amacıyla bazı pozitif adımlar attığı takdirde gerçek anlamda tarafsız olacaktır. AYM’ne göre, bütün ideolojik ve dinî referansların elimine edilmesi, var olan ideolojik gerilim ve çatışmaları nötralize etmeyecektir. Böyle bir şey ancak çocuklarına Hıristiyan eğitimi verilmesini isteyen ebeveynleri dezavantajlı konuma getirecektir”.³² Almanlar, dini özel alana ait görmemiş, bunun yerine dine kamusal bir rol ve yer vermiş ve aynı zamanda dinî ve seküler inanç sistemleri çoğulculuğuna izin vermiştir. Bijsterveld şöyle demiştir: “Din özgürlüğü, sadece, devletin müdahale etmemekle yetindiği negatif bir özgürlük değildir. Aynı zamanda devlet dinin özgürce yaşanabileceği dinî atmosfer yaratacak yasal bir yapı oluşturmak zorundadır”.³³

ABD’de Din Eğitim ve Öğretimi

ABD’de din-devlet ilişkilerini düzenleyen temel ilke, Federal Anayasanın Birinci Taddilinde yer alan “Kongre, bir devlet dini tesis eden, ya da dinin özgürce uygulanmasını kısıtlayan hiçbir kanun yapamaz” hükmüdür.³⁴ Bu ülkede din-devlet ilişkileri, devlet okullarında din eğitimi verip verilmemesi, devletin dinî okullara mâli yardım yapıp yapmaması gibi hususlar bu hükme göre tanzim edilmektedir.

²⁸ *Ibid.*, s. 204.

²⁹ *Ibid.*, s. 174-175; School Prayer Case (1979), 52 BVerfGE 223.

³⁰ Monsma & Soper, *Çoğulculuğun Meydan Okuması Beş Demokrasiye Kilise ve Devlet*, s. 175.

³¹ *Ibid.*, s. 183.

³² *Ibid.*, s. 205; Interdenominational School Case (1975), 41 BVerfGE 29.

³³ Nakleden: Monsma & Soper, *Çoğulculuğun Meydan Okuması Beş Demokrasiye Kilise ve Devlet*, s. 88.

³⁴ Yaşar Gürbüz, *Anayasalar, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 36.*

Amerika'da din hürriyeti negatif hürriyet olarak kabul edildiği için, din eğitimi konusunda devlete bir ödev yüklenmemiş, din eğitimi ihtiyacının karşılanması tamamen bireysel ve toplumsal alana bırakılmıştır. Devlet, genel olarak eğitim hakkını “pozitif hak” olarak görüp çok sayıda kamu okulları açarken, din hürriyeti ile birlikte din eğitimi negatif hak olarak değerlendirerek, ne kendisini, kamu okullarında (orta öğretim aşamasında) din eğitimi verme yükümlülüğü içerisinde görmekte, ne de dinî okullara finansman desteği sağlamaktadır.³⁵ Din eğitiminin kamusal okullardan dışlanması, din ve sekülerizm arasında tarafsız bir bölge meydana getirmediği, dinin okullardan dışlanması ile bu alanın sadece sekülerizm tarafından doldurulduğu, bu durumda çocuklarına din eğitimi verilmesini arzu edenlerin din eğitimi almak istemeyenlere nazaran dezavantajlı konuma düşürüldüğü, bunun neticesinde devletin dindar ve dinsiz ailelere eşit ve tarafsız muamele edip etmediği konusunda ciddi mânâda sorunların ortaya çıktığı, bu durumda devletin din karşısında sekülerizm cenahında yer alarak tarafsızlığını kaybettiği belirtilerek, bu uygulama eleştirilmiştir.³⁶ ABD'deki sistem, siyasi liberalizm geleneği ile uyumlu bir şekilde eğitim hakkı bütünü ile negatif statü hakkı kabul edilse ve bütün eğitim kurumları özelleşmiş olsa,³⁷ devlet bütünü ile eğitim işlerinden elini çekse, tarafsızlık ilkesi açısından daha tutarlı olur kanaatindeyim.

Federal Yüksek Mahkeme, değişik dinî grupların, öğrencilerin boş vakitlerinde ya da haftada bir defa okula gelerek kendi mensuplarına dinî telkinde bulunmalarını, “Böyle programlar, vergilerle kurulan ve desteklenen kamu okullarında dinî grupların inançlarını yaymaya yardım edecektir” gerekçesiyle Anayasaya aykırı bulmuştur.³⁸ Mahkemeye göre, dinî rehberlik programları, okul alanlarından uzak yerlerde verilmeleri şartıyla Anayasaya aykırı değildir,³⁹ derslerde dua ya da Kutsal Kitabın okunmasının devlet okulları programının bir parçası olması ise Anayasaya aykırıdır.⁴⁰ Yüksek Mahkeme, dinî öğüt ve telkinleri almak istemeyen öğrencilere değişik seçeneklerin sunulmasını Anayasaya aykırı bulmazken, kamu okullarında, boş zamanlarda ya da haftada bir gün, dinî grupların, okul içerisinde kendi mensuplarına dinî telkinde bulunmalarını Anayasaya aykırı bulmuştur.⁴¹ Mahkeme, evrim teorisinin öğretildiği okullarda, bu teori ile birlikte yaratma teorisinin de okutulmasını şart koşan Luisiana Kanununu Anayasaya aykırı bulmuştur.⁴² Kamu okullarında isteğe bağlı dinî pratiklerin verilmesini Anayasaya aykırı bulan Yüksek Mahkeme kararının gerekçesi şudur:

³⁵ Monsma & Soper, Çoğulculuğun Meydan Okuması Beş Demokraside Kilise ve Devlet, s. 41.

³⁶ İbid., s. 36-52.

³⁷ Norman P. Barry, Piyasa, Ahlâk, Din ve Devlet, *Türkiye'de Din ve Vicdan Hürriyeti*, (Der.: Murat Yılmaz), LDT y., Ankara, 2005, s. 68-69.

³⁸ McCollum v. Board of Education, 333 U.S. 210, 1948.

³⁹ Zorach v. Clauson, 343 U.S. 306, 1952.

⁴⁰ Engel v. Vitale, 370 U.S. 421, 1962; Abington v. Schempp, 374 U.S. 203, 1963.

⁴¹ McCollum v. Board of Education, 333 U.S., 210, (1948).

⁴² Edwards v. Aguillard, 107 S.Ct. 2578, (1987).

“Dini pratiklere katılmak istemeyen öğrencilere izin verilmesi ya da onların dinî boyutlu pratiklerin yapıldığı sınıflardan muaf tutulmaları, bu öğrencilerin arkadaşları nazarında ‘farklı (different)’ olarak değerlendirilmelerine yol açabilirdi”.⁴³

ABD’de kamu bütçesinden finanse edilen okullarda her türlü dinî faaliyet yasaktır. Buna karşılık özel okullarda ve bilhassa çoğu özel vakıflara ait olan üniversitelerde, dinî eğitim serbestçe uygulanma imkânına sahiptir”.⁴⁴ Amerikalı her beş özel okuldan dördü dinî gruplar tarafından yönetilir. Bu tür okullarda normal derslerin yanı sıra müfredatın bir parçası olarak dinî dersler de verilir.⁴⁵ ABD’de din eğitimi dinî cemaatler tarafından ve genellikle de Hıristiyan veya Yahudi geleneklerinde verilmektedir.⁴⁶ Çocuklara yönelik din eğitimi, dinî kuruluşlar ve çeşitli dinî cemaatler tarafından işletilen anaokulu aşamasında başlamakta; okul öncesi din eğitimi kilise teşkilâtı tarafından kurulan anaokullarında sürdürülmektedir. Kilise tarafından açılan Pazar Okulları çok yaygındır; bu Okullarda her yaşta çocuğa haftada bir gün bir saatlik din eğitimi verilmektedir.⁴⁷ ABD’de cemaatlerin eğitim alanında önemli bir yeri ve etkinliği vardır. Kamu okullarının seküler yapısına karşılık özel okulların programında din dersleri de bulunmaktadır. Veliler çocuklarını bu okullara gönderirken, dinî eğitim alacağını da biliyor, çocuğunu bu okullara dinî eğitim de alması amacıyla gönderiyor.⁴⁸

Amerika’da kilise okulları devletten yardım alamaz. Yüksek Mahkeme, kilise-devlet ayrılığı politikasına vurgu yaparak, devletin dinî okullara yardımda bulunamayacağına karar verdi. Yüksek Mahkemeye göre (1) Kilise ve devlet arasında yüksek ve aşılmaz bir duvar vardır; (2) vergilerle hiçbir dinî aktivite ya da kurum desteklenmeyecektir. Özel dinî okulların devlet yardımı alma yönündeki teşebbüslerini, Yüksek Mahkeme, “Lemon Testi” kapsamında yer alan “devlet yardımı temel olarak dinin güçlenmesine ya da zayıflamasına neden olmamalı” şeklindeki ilkesel kurala istinaden Anayasaya aykırı bulmuştur. Tarafsızlık, ABD’de devletin dinî okullara mâlî yardımda bulunmaması anlamını da içerecek şekilde anlaşılmaktadır.⁴⁹ ABD’de kilise ile devlet arasında örülen kesin ve aşılmaz duvarın varlığı ilkesi orta öğretimle sınırlıdır; dinî kolej ve üniversitelere mâlî destek sağlanmaktadır. Yüksek Mahkeme kilise-devlet dayanışmasını ortaöğretim dışında kalan kolej ve Üniversitelerde Anayasaya aykırı bulmamıştır.⁵⁰

⁴³ Monsma & Soper, *Çoğulculuğun Meydan Okuması Beş Demokraside Kilise ve Devlet*, s. 36.

⁴⁴ http://www.nisanyansozluk.com/book/book_36.pdf, (04.12.2008).

⁴⁵ “Amerika’da Eğitim Sistemi”, http://main.amerikadaoku.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=19, (12.08.2009)

⁴⁶ http://www.nisanyansozluk.com/book/book_36.pdf, (04.12.2008); Ali Murat YEL, “Avrupa’da Din Eğitimi Nasıl Veriliyor?”, <http://www.yolyordam.com/modules.php?name=News&file=print&sid=23>, (14.09.2007)

⁴⁷ MEB, *MEB Din Öğretimi Çalışma Grubu Raporu*, Ankara, 6 Şubat 1981, s. 40.

⁴⁸ Emrah Ülker, “Amerika’da Cemaatler Hayatın Tam Ortasında”, *Zaman Gzt.*, 26.04.2009.

⁴⁹ Monsma & Soper, *Çoğulculuğun Meydan Okuması Beş Demokraside Kilise ve Devlet*, s. 37-38, 216.

⁵⁰ *İbid.*, s. 40-42; Hunt v. Mc.Nair, 413 U.S., 743, (1971); Roemer v. Maryland Public Works Board, 426 U.S., 755, (1976).

Fransa'da Din Eğitim ve Öğretimi

Fransa'da devlete ait ilköğretim okullarında, benimsenen laiklik anlayışı kapsamında din eğitimi verilmez.⁵¹ 1958 Fransız Anayasası'nın daima geçerli olduğunu belirttiği⁵² 1946 Anayasası'nın Giriş kısmında şöyle denmektedir: "Kamu eğitimi örgütünün bütün dereceleri parasız ve laik olup devlete aittir".⁵³ Fransa'da, din eğitimi, inanma ve inandığını yaşama hürriyetinin temel unsurlarından biridir. Messner'e göre, gerek laiklik ilkesi, gerekse "her seviyede hür ve laik eğitimin teşkilâtlandırılması devletin vazifesidir" ifadesi, kamu eğitimi içinde, kamu yetkililerinin din eğitimi vermelerinin yasaklanmasını gerektirmez. Duffar'a göre de, "Eğitim sistemi, öğrencilerin dinî ödevlerini serbestçe yerine getirmelerine imkân tanınmalıdır".⁵⁴ Fakat genel hukuka tâbi olan devlet ilkokulları bu konuda istisna tutulmuştur. Genel hukuka göre devlet ilkokullarında okul binaları içinde din eğitimi verilmez.⁵⁵

Fransa'da din eğitimi konusunda kilisenin ağırlığı belirgin bir şekilde kendisini gösterir. Ülkede hem dinî eğitim veren özel okullar, hem de meslekî dinî öğretim okulları mevcuttur. Özel okulların %95'i Katolik Kilisesi'ne bağlıdır.⁵⁶ 1881 yılında 6-14 yaş arası ilköğretim zorunlu hâle getirilmiş, ilköğretimde din dersleri programdan çıkarılmış, onun yerine "Ahlâk ve Yurttaşlık Bilgisi" dersi ikame edilmiştir.⁵⁷ 1904'de devlet okullarında orta öğretimde din dersleri programdan çıkarılmıştır. Fakat özel okullarda yapılmakta olan din dersi eğitimi devam etmektedir.⁵⁸ 1905 Jules Ferry Kanunu (md. 30) ile Fransa'da resmî okullarda eğitim saatleri içinde din eğitimi verilmesi yasaklanmış, öğrenciler, resmî eğitim yapılan hafta içerisinde bir gün din eğitim ve öğretimi sebebiyle serbest bırakılmıştır.⁵⁹ Bu uygulamanın, 28.03.1982 tarihli Kanunun 2. maddesi hükmünün tabiatına aykırı olduğu belirtilmiştir. Bu maddeye göre: "devlete bağlı ilkokullar, pazar günü dışında haftanın diğer bir gününde de kapalı olacaktır. Böylece arzu eden ebeveynler, çocuklarına

⁵¹ Yves Lambert, "Dini Rejimler ve Dini Duygunun Durumu", *Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik*, (Ed.: Jean Baubérot), 1. B., Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003, s. 304, 306.

⁵² Fransız Halkı, 1789 Bildirisi ile saptanan, 1946 Anayasası'nın Başlangıcıyla tamamlanmış biçimleriyle, insan hakları ve ulusal egemenlik ilkelerine bağlılığını açıkça ilân eder. Gürbüz, *Anayasalar*, s. 106.

⁵³ Jean Baubérot, "Fransa: Laik Cumhuriyet", *Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik*, (Ed.: Jean Baubérot), 1. B., Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003, s. 102.

⁵⁴ Jacques Robert Jean Duffar, *droits de l'homme et Libertés Fondamentales, Paris, Montchrestien*, 1996, s. 588'den nakleden: Francis Messner, "Fransa", *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, (Ed.: Ali Köse & Talip Küçükcan), İsam y., İstanbul, 2008, s. 126-127.

⁵⁵ Messner, *Fransa*, s. 127.

⁵⁶ Emin Akdağ, "Din Eğitimi Siyasete Kurban" *Aksiyon D.*, S. 466, 10-11-2003, <http://www.aksiyon.com.tr/detaylar.do?load=detay&link=10164> (13.08.2009)

⁵⁷ Jacop Xavier, "L'Enseignement Religieux Dans La France Contemporaine (Günümüz Fransa'sında Din Eğitimi)", (Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'de) *Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu*, (20-21 Kasım 1997 Sempozyum Bildirileri), Ankara, 1997, s. 119, 129; Gökmenoğlu, *Avrupa Birliği İslam ve Müslümanlık*.

⁵⁸ Xavier, *L'Enseignement Religieux Dans La France Contemporaine* s. 118, 129; Aydın, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması*.

⁵⁹ Yaşar, *İnsan Hakları Avrupa Sisteminde ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü*, s. 164.

okul binası dışında din dersi verilmesini sağlayabileceklerdir”.⁶⁰ 31.12.1959 Tarihli Kanununun 1. maddesinde yer alan “Devlet, kamu okulu sistemindeki öğrencilerin ibadet ve din eğitimi özgürlüklerini garanti etmek için gerekli bütün tedbirleri almak zorundadır” hükmü gereğince, orta dereceli devlet okullarında din hizmetleri ile alâkalı daha serbest bir sistem benimsenmiştir. 22.04.1960 ve 28.08.1960 Tarihli kararnameler ile 22.04.1988 Tarihli idarî duyuruya göre, orta dereceli bir okulda şapel (chapel-küçük kilise) kurulması için, genellikle ebeveynlerin okul idaresine müracaat etmesi gerekir.⁶¹ 28.08.1960 Tarihli kararnamenin 2. maddesine göre, din eğitimi, dinî yetkililerin atadığı ve o bölgenin eğitim işlerinden sorumlu akademik rektörün onayladığı bir kişi tarafından verilmelidir. Şapel yönetimi, kendi faaliyetlerini organize etmekte hürdür ve bünyesinde bulunduğu okulla organik bağı yoktur. Fransa’da yerel hukuka tâbi kamu okullarında din dersi müfredatı, ilgili dinî cemaat ile devletin eğitim yetkililerini işbirliği ile hazırlanır, müfredatın muhtevasını, devlet yetkililerinin müdahalesi olmaksızın, ilgili dinî cemaat belirler. Şapel papazı kilise tarafından seçilir ve maaşı da kilise tarafından ödenir.⁶² Fransa’da kiliseler, okul dışında her yaşta isteyen vatandaşlara dinî kurslar düzenlemektedir. İlkokul öğrencilerini yaklaşık %40-45’i Katolik din eğitimi almaktadır.⁶³

Almanya’da Din Eğitim ve Öğretimi

Alman Anayasası’nın 7/2. maddesine göre, ebeveynler, çocuklarının din eğitimi alıp almamasına karar verme hakkına sahiptirler. 7/3. maddeye göre, din dersi, belli bir din veya mezhebe bağlı olmadığını beyan eden okullar dışındaki kamu okullarında okul müfredatında bulunması gerekli diğer dersler gibi standart bir derstir ve bu dersin sınıf geçmeye etkisi bulunmaktadır.⁶⁴ Din dersi, Anayasanın 7/3. maddesi gereği, tıpkı devlet okullarında okutulan okul müfredatında bulunması gerekli diğer dersler gibi standart bir ders olduğu için, bu ders seçmeli ya da önemsiz bir ders hâline getirilemez.⁶⁵ Okullarda din dersi, devletin denetim hakkı saklı kalmak kaydıyla, dinî cemaatlerin belirlemiş oldukları ana prensipler çerçevesinde verilir.⁶⁶ Berlin eyaletinde din dersi devletin değil dinî cemaatlerin kendi sorumlulukları altında verilmektedir. Bremen eyaletinde ise bir nevi İncil tarihî bağlamında genel bir Hıristiyanlık din dersi verilmektedir.⁶⁷ AYM’ne göre, dinî elementlerin müfredattan ayıklanması, okulu tarafsız hâle getirmekten ziyade, okulun tabiatını dolaylı bir şe-

⁶⁰ Messner, Fransa, s. 127.

⁶¹ *Ibid.*, s. 127.

⁶² *Ibid.*, s. 127-128.

⁶³ Xavier, L’Enseignement Religieux Dans La France Contemporaine, s. 123, 133.

⁶⁴ Gürbüz, *Anayasalar*, S. 48-49; Gökmenoğlu, Avrupa Birliği İslam ve Müslümanlık.

⁶⁵ Gerhard Robbers, “Almanya”, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, (Ed.: Ali Köse & Talip Küçükcan), ISAM y., İstanbul, 2008, s. 59.

⁶⁶ Monsma & Soper, *Çoğulculuğun Meydan Okuması Beş Demokraside Kilise ve Devlet*, s. 189-190.

⁶⁷ Noormann, Almanya’da Hıristiyan Din Dersinin Hukuksal Çerçeve Koşulları ve İslam Din Dersi İçin Olası Modeller, s. 17.

kilde seküler hâle getirecektir. Seküler bir okulda, dinsiz ebeveynlerin çocukları istedikleri bir şekilde eğitim alırken, dindar ailelerin çocukları istedikleri eğitimi alamayacaklardır.⁶⁸

Almanya'da ilk ve orta öğretim kademelerinde okullar başlıca dört sınıfa ayrılır: (1) Müşterek Okullar. Bunlar mezhepler üstü nitelikteki Hıristiyan okullarıdır. Bu okullar, bütün din ve mezhep mensuplarının çocuklarının gidebileceği okullardır. Bu okullarda din dersleri vardır, fakat bunu okumak mecburî değildir. (2) Belirli bir mezhep mensuplarının kurdukları okullar. Bu okullarda din dersleri okutulur. (3) Seküler okullar. Bu okullarda din dersleri yoktur. Bu tür okulları tercih edenlerin sayısı fazla değildir. (4) Özel dinî okullar.⁶⁹

Almanya'da din dersi ilkökul birinci sınıfta başlamaktadır. Öğrenciler, 8 yıl boyunca haftada bazı eyaletlerde üç, bazılarında dört saat din dersi alırlar. Ayrıca haftada birer saat da dinî ayinleri vardır. Böylelikle haftalık süre beş saate çıkar.⁷⁰ Anaokullarının büyük bir kısmı kiliselere aittir. Devlete ait anaokullarında dinî motifler sürekli kullanıldığı gibi, kiliseye bağlı anaokullarında da din eğitimi hizmeti sunulmaktadır.⁷¹ Öğrencilerin kendileri ya da anne ve babaları din dersini seçip seçmeme konusunda serbesttirler. Çocuklar 14 yaşına gelinceye kadar anne ve babaları din dersi alıp almamalarına karar verir. 14 yaşından itibaren din dersi alıp almamaya veli değil öğrenci karar verir.⁷²

Din dersi ya bir öğretmen ya da bu görev için atanan bir papaz tarafından verilir. Din dersinin içeriği, ilgili dinin inanç öğretilerine göre dinî kurumlar tarafından belirlenir. Bir okulda aynı dinî cemaate mensup öğrenci sayısı altı veya sekize ulaştığı zaman onlar için din dersi sınıfının açılması zorunludur.⁷³ Küçük dinî grupların, din dersi açılması için gerekli yeter sayıda öğrenci bulabilmeleri çoğu kereler mümkün olamamaktadır. Müslümanlar çoğu okulda bu sayıyı bulsalar da merkezî ve hiyerarşik bir organizasyona sahip olma geleneğinden yoksun oldukları için, dinî eğitim aksamaktadır.⁷⁴

Almanya'da devlet okullarında din dersi veren öğretmenler, devletin belirlemiş olduğu öğretmenlik formasyon eğitimini almış olmanın yanında, ilgili dinî cemaatin

⁶⁸ Interdenominational School Case (1975), 41 BVerfGE 29; Monsma & Soper, *Çoğulculuğun Meydan Okuması Beş Demokraside Kilise ve Devlet*, s. 190.

⁶⁹ Ahmet Mumcu, "Almanya'da Din ve İdare Hukuku Münasebetleri", <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1960-17-01-04/AUHF-1960-17-01-04-Mumcu.pdf>, (04.12.2008); Monsma & Soper, *Çoğulculuğun Meydan Okuması Beş Demokraside Kilise ve Devlet*, s. 189.

⁷⁰ Kemal Aykaç, *Federal Almanya'da Okul Sistemi*, Ankara, 1979; Hakkı Maviş, *Almanya, Avusturya ve Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul, 1970, s. 30, 32, 52-53.

⁷¹ Akdağ, *Din Eğitimi Siyasete Kurban*.

⁷² Gürbüz, *Anayasalar*, s. 48-49; Robbers, *Almanya*, s. 59; Noormann, *Almanya'da Hıristiyan Din Dersinin Hukuksal Çerçeve Koşulları ve İslam Din Dersi İçin Olası Modeller*, s. 14-16.

⁷³ Robbers, *Almanya*, s. 59.

⁷⁴ Monsma & Soper, *Çoğulculuğun Meydan Okuması Beş Demokraside Kilise ve Devlet*, s. 191-192.

de onayı alınarak devlet tarafından atanır ve maaşları ödenir. Okullarda din dersi, devletin denetim hakkı saklı kalmak kaydıyla, dinî cemaatlerin belirlemiş oldukları ana prensipler çerçevesinde verilir. Öğretmenin, din dersi verirken ilgili cemaat ile uyum içinde olması gerekir.⁷⁵ Almanya’da din dersi mezhebe dayalı olarak yapılmaktadır. Din dersine iştirak etmeyen öğrencilere bir başka ders verilir; bu dersin adı bazı eyaletlerde “Ahlâk dersi”, bazılarında da “Değerler ve Normlar”, “Felsefe”, “Ahlâk ve Din Bilgisi”dir.⁷⁶ Ana-babalarla öğrenci velileri, öğrencilerin din eğitimini kontrol etme hakkına sahiptirler. Büyük Kiliseler çok sayıda özel okula sahiptir. Bunların büyük ekseriyeti devlet okulları düzeyinde tanınmaktadır. Özel okullarla özel kilise okulları, devletten belirli fonlar almaktadırlar.⁷⁷ Kiliseler, okul öncesinden üniversiteye kadar her aşamada eğitime katılmaktadır. Devlete ait okullarda din dersi müfredat programının hazırlanması, ders araç ve gereçlerin tespiti, din dersini okutacak öğretmenlerin yeterlilik sınavı dinî cemaatlere aittir.⁷⁸

İngiltere’de Din Eğitim ve Öğretimi

Siyasî elitler, İngiliz kültürü, toplumu ve tarihi üzerinde önemli bir etki bırakmış olan Hıristiyanlığın toplumun moral değerlerinin şekillenmesinde faydalı bir rol oynamaya devam edeceğine inanıyorlardı. Toplumunu birbirine bağlayan bağları İngiliz çocuklarına öğretmek moral bir çerçeve oluşturma ihtiyacını karşılamak için din eğitimi, uygun bir araç olarak görülmekte ve bu da Anglikan Kilisesi’ne biçilen role uyum göstermektedir.⁷⁹ Bütün bu söylenenlerle uyumlu olarak 1988’de çıkarılan bir kanunla İngiltere’de dinî geleneğin Hıristiyanlık olduğu ve eğitimin bu doğrultuda yapılması gereği ifade edilmiştir.⁸⁰ İngiltere’de Anglikan Kilisesi’nin resmî özelliğe sahip olması sebebiyle bu ülkede sıkı bir din-devlet ilişkisi mevcuttur.⁸¹ Din dersleri devlete bağlı ilk ve orta dereceli okullarda düzenli dersler arasında yer alır. Hıristiyan din eğitimi ve ibadeti, kanunî olarak zorunlu derslerdendir. 1944’de çıkarılan bir kanunî düzenleme gereğince, kamu okullarında zorunlu olarak her gün derslere Hıristiyan geleneklerine uygun bir şekilde dua ile başlanır. Din dersi, bu dersleri almak istemediğini belirtmeyen herkese resmî müfredat içerisinde okutulur; bu dersi almak istemeyenlerin dilekçe ile talebini iletmesi gerekmektedir. 1996 Eğitim Kanununa göre okullar, bütün kayıtlı öğrencilere din eğitimi sunmak zorunda-

⁷⁵ Gökmenoğlu, Avrupa Birliği İslam ve Müslümanlık; Aydın, Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye İle Karşılaştırılması; Noormann, Almanya’da Hıristiyan Din Dersinin Hukuksal Çerçeve Koşulları ve İslam Din Dersi İçin Olası Modeller, s. 16.

⁷⁶ Aydın, Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye İle Karşılaştırılması.

⁷⁷ Robbers, Almanya, s. 59–61.

⁷⁸ Abdullah Muradoğlu, “Alman Tipi Laiklik”, *Yeni Şafak Gzt.*, 20.06.2001.

⁷⁹ Monsma & Soper, *Çoğulculuğun Meydan Okuması Beş Demokraside Kilise ve Devlet*, s. 135–136.

⁸⁰ Süleyman Hayri Bolay & Mümtaz’er Türköne, *Din Eğitimi Raporu*, Ankara, 1995, s. 50; Fazlı Arabacı, “AB Ülkelerinde Din Devlet İlişkileri ve Türkiye”, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik*, (Hazırlayan: Jean Baubérot), 1. B., Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003, s. 16–17; Avni Özgürel, “Batı Laikliği: İnanç Hürriyeti”, *Radikal Gzt.*, 08.03.2004.

⁸¹ Bernard D’Hellencourt, “Birleşik Krallıkta Hıristiyan Sekülerleşmesi’nin Değişkenlikleri”, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik*, (Ed.: Jean Baubérot), 1. B., Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003, s. 171.

dır⁸². Okullardaki din eğitimi olağan şekilde atanan öğretmenler tarafından verilir ve Eğitim Standartları Dairesi tarafından denetlenir. Dinî nitelikli okullarda din dersi okulun vakıf senedinde belirtildiği şekilde verilir. Eğer bu konuda herhangi bir kayıt mevcut değil ise ilgili dinin veya mezhebin inançlarına uygun olmalıdır⁸³. Bağımsız okullar din eğitimi verme konusunda hürdür. Öğrenciler, Hıristiyanlığın yanı sıra, iki büyük dünya dinini, yakın çevrede yaşayan yerel bir dinî azınlığı ve bir seküler dünya görüşünü öğrenmelidir. Din dersleri mezhepler üstü yapılmaktadır.⁸⁴

1998 Tarihli Dinî Nitelikli Okullarla İlgili Düzenleme gereğince, dinî bir organizasyon, “dinî nitelikli okul” açmak için müracaatta bulunabilir. Dinî nitelikli devlet okulları öğrenci kabullerinde ve istihdam politikalarında ayrımcılık yapabilir; diğerlerinden farklı etik değerlere sahip olabilir.⁸⁵ Anglikan ve Katoliklerin çok güçlü eğitim organizasyonları vardır. 1944 Eğitim Kanunu’nun kabulünden sonra, mezhepsel okul sistemine dâhil edilen tek din grubu Yahudi okullarıdır. İngiltere’de başta fundamentalist Hıristiyan, Ortodoks Yahudi ve Müslümanlara ait okullar olmak üzere çok sayıda dinî okul devletten mâlî destek alamamaktadır. Hıristiyan ve Yahudi okulları sistem içerisinde kabul edilerek sadece bu iki dinî gruba ait okullara parasal yardım yapılmaktadır. Bütün bunlar bu ülkede eğitim sisteminde plüralizmin sınırlı şeklinin uygulanmakta olduğunu göstermektedir.⁸⁶

Hollanda’da Din Eğitimi ve Öğretimi

Hollanda Anayasası’na göre, kamu otoriteleri tarafından sağlanan eğitim, herkesin dinine ve inancına saygılı olarak kanun tarafından düzenlenir. Özel okullarda eğitim, dinî inançlara saygılı bir şekilde yapılır. Bütün özel ilkokullara, devlet okullarının standartlarına sahip olabilmeleri için kamu fonlarından para aktarılır; kamusal ve özel, dinî ve seküler bütün okullara kamusal finansman desteği sağlanır (md. 21, 23).⁸⁷ Kamu yardımı alan özel okulların çoğu baskın bir dinî tabiata sahiptir. Hatta Yahudi okulları arasında devletten yardım alan bir okulun dinî tabiatı ortodokstur.⁸⁸ Kanunî çerçevede üye sayısı itibariyle azınlıkta bulunan dinler de diğer dinlerle aynı statü, imkân ve tüzel kişiliğe sahiptir. Bu durum finansal alan için de geçerlidir. Azınlık dinler de kendi okullarını açabilir. Hollanda’da Müslümanların da okulları vardır.

⁸² Bolay & Türköne, *Din Eğitimi Raporu*, s. 50; Arabacı, AB Ülkelerinde Din Devlet İlişkileri ve Türkiye, s. 16–17; Özgürel, Batı Laikliği: İnanç Hürriyeti; www.teacher-net.gov.uk, (12.07.2007).

⁸³ www.theredirectory.org.uk, (12.07.2007).

⁸⁴ Rebecca Catto & Grace Davie, “İngiltere”, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, (Ed.: Ali Köse & Talip Küçükcan), İSAM y., İstanbul, 2008, s. 159.

⁸⁵ Catto & Davie, İngiltere, S. 157; Monsma & Soper, *Çoğulculuğun Meydan Okuması Beş Demokraside Kilise ve Devlet*, s. 134.

⁸⁶ Bolay & Türköne, *Din Eğitimi Raporu*, s. 50; Arabacı, AB Ülkelerinde Din Devlet İlişkileri ve Türkiye, s. 16–17; Catto & Davie, İngiltere, s. 157; Monsma & Soper, *Çoğulculuğun Meydan Okuması Beş Demokraside Kilise ve Devlet*, s. 145-148, 216-225.

⁸⁷ Arabacı, AB Ülkelerinde Din Devlet İlişkileri ve Türkiye, s. 23.

⁸⁸ Monsma & Soper, *Çoğulculuğun Meydan Okuması Beş Demokraside Kilise ve Devlet*, s. 73–76.

Özel okullarda din dersleri zorunlu olup, haftada iki saattir. Devlet okullarında ise din dersleri seçmelidir. Din dersleri mezhebe dayalı olarak yürütülmektedir⁸⁹.

Hollanda’da dört tip okul vardır: (1) Devlet okulları, (2) Özel Katolik Okulları, (3) Özel Protestan okulları, (4) Özel laik okullar.⁹⁰ Hollanda’da din eğitimi anaokullarından başlar ve temel eğitim boyunca devam eder. Eğitim hürriyeti, okul kurma, yönetme, okulun ve verilen eğitimin dinî kimliğini belirlemeyi de içermektedir. Hollanda’da mevcut okulların 2/3’ini cemaat okulları oluşturmaktadır. Cemaat okullarını yönetenler okulun dinî niteliğini belirleme yetkisine sahiptir⁹¹. Devlete bağlı ilkokullarda belli bir dinin öğretimini içeren dersler normal müfredatın dışında seçmeli olarak verilebilir. Böyle bir dersin giderleri devlet tarafından karşılanır. Din dersi öğretmenini okul idaresi tayin eder, fakat okul idaresi dinî doktrinlere müdahale etmez. Din eğitimi alma konusunda herhangi bir yaş sınırlaması yoktu. Herhangi bir kilisenin ya da dinî cemaatin verdiği din derslerine her yaştaki çocuklar katılabilir.⁹²

Hollanda’da, seküler okullar yanında dinî okulların da devlet tarafından desteklenmesi, kilise-devlet ayrımı ve dinî tarafsızlık ilkelerinin ihlâli olarak algılanmaz. Bilakis bu durum, devletin dinî ve seküler inanç ve perspektifler karşısında gerçek anlamda tarafsız olmasının şartı olarak görülür. Hollanda’daki uygulamalar, din eğitim ve öğretimi hürriyetinin bir pozitif hürriyet olarak algılanması anlayışının bir neticesidir. Hollandalılara göre, dinî okul ve organizasyonlara kamu desteğinin sağlanması konusu, devlet ile kilise arasında dayanışmacı bir düzenlemenin yapılmasına yol açmıştır.⁹³

İtalya’da Din Eğitim ve Öğretimi

İtalya Anayasası’nda din eğitimi konusunda özel bir hüküm yoktur. Bu tür hükümler, “izinli dinler” konusunu ele alan Kanunun (1159/1929) kararnamesinde (289/1930) ve dinî cemaatlerle yapılan anlaşmalarda bulunur. Dersleri kontrol etmek ve öğretmenleri tayin etmek Katolik Kilisesi’nin elindedir.⁹⁴ İtalya’da eğitim faaliyetlerinde bulunan dinî gruplar tarafından düzenlenen din eğitimine veya devletin din eğitimi derslerine devam etmek isteyen çocuklar için bir yaş veya zaman sınırlaması yoktur. Kanuna göre, çocuklar, Katolik din dersini alıp almamaya 16 yaşında kendileri karar verir.⁹⁵ Katolik öğretisi, anaokulundan liseye kadar kilisenin

⁸⁹ Sophie van Bijsterveld, “Hollanda”, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, (Ed.: Ali Köse & Talip Küçükcan), İSAM y., İstanbul, 2008, s. 144-145; Aydın, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması*; Bolay & Türköne, *Din Eğitimi Raporu*, s. 65.

⁹⁰ Jean-Paul Martin, “Hollanda’da Dini Akımlar ve Hümanizm”, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik*, (Ed.: Jean Baubérot), 1. B., Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003, s. 155, 159.

⁹¹ Bijsterveld, Hollanda, s. 141.

⁹² *Ibid.*, s. 141-142.

⁹³ Monsma & Soper, *Çoğulculuğun Meydan Okuması Beş Demokraside Kilise ve Devlet*, s. 80, 211-212.

⁹⁴ Bolay & Türköne, *Din Eğitimi Raporu*, s. 57-62, 65.

⁹⁵ Alessandro Ferrari, “İtalya”, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, (Ed.: Ali Köse & Talip Küçükcan), İSAM y.,

doktrinlerine bağlı olarak bölge piskoposunun seçtiği öğretmenler tarafından her devlet okulunda okutulur. Öğretmenlerin maaşlarını devlet öder. Bu öğretmenlerin devlet otoriteleri tarafından tanınan diplomalara sahip olmaları ve eğitim sistemi konusunda yeterliliklerini belirleyen bir sınavda başarılı olmaları gerekir. Devlet okullarındaki Katolik din eğitimi, tamamen isteğe bağlıdır. Her eğitim yılının başında aileler ya da lise öğrencilerinin kendileri, bu dersi almak istediklerini beyan ederler. Bu öğrenciler istedikleri zaman bu dersi almaktan vazgeçebilirler. Katoliklik, anaokullarında ve ilkokullarda haftada iki saat, tüm diğer okullarda haftada bir saat okutulur. Ders müfredatı okullardan sorumlu Bakanlık ile Piskoposlar Konseyi tarafından belirlenir. Müfredat, okulun hedefleri çerçevesinde bir eğitime yer vermeli, ayrımcılığa ya da kendi dinini yaymaya yönelik propaganda şekline büründürülmemelidir⁹⁶. Anlaşmalara bağlı olarak verilen din dersleri, Katolik din dersi ile aynı statüde değildir. Bu statüye giren öğrenci sayısı az olduğu için, bu öğrencilere, yine isteğe bağlı olarak sadece dinlerinin belirli geleneklerini öğrenme fırsatı verilmektedir. Bu dinî bilgiler de kiliselerin belirlediği ve okul yönetiminin onayladığı isimler tarafından verilir; öğretmenin maaşını ise devlet değil ilgili dinî cemaat öder. Eğer bir okulda anlaşma kapsamındaki dinlerden birine mensup yeterli sayıda öğrenci var fakat bu topluluğun yakın mesafede kullanabileceği bir mabed yoksa din dersi için devlet okullarının sınıfları kullanılabilir. Böyle bir uygulamadan doğacak maliyeti dinî cemaat karşılar.⁹⁷

Devlet, dinî aktiviteleri, doğrudan ya da dolaylı olarak finanse edilebilmektedir. Finansal desteğin sebebi, devletin bunları sosyal karakterli aktiviteler olarak görmesidir. Buna göre, dinî aktiviteler, temel bir insan ihtiyacını gidermekte, temel bir hakkın kullanılmasını sağlamaktadır. İtalya’da devlet okullarında Katolik din dersi okutan öğretmenler evlet memuru kategorisine dâhil olarak devlet memurları kanununa tâbidirler.⁹⁸

Belçika’da Din Eğitim ve Öğretimi

Resmî güçler, zorunlu öğretimin sonuna kadar, öğrencilere tanıdığı dinlerden birisine ait din ya da dinî olmayan ahlâk öğretimi arasında seçme imkânını sunmak zorundadır. Öğrenci veya velilerin talepte bulunmaları hâlinde, devlete ait ilk ve orta dereceli okullarda devlet tarafından tanınan tüm dinler okutulabilir. Bu dersleri verecek öğretmenleri dinî yetkililer belirler.⁹⁹ Resmî okullarda öğrenciler ilk ve ortaöğretim boyunca haftada en az 2 saat din veya ahlâk derslerinden birisini seçerek okumak zorundadır. Seçimlik din dersleri, Katolik, Protestan, Ortodoks, Yahudi

İstanbul, 2008, s. 243.

⁹⁶ *Ibid.*, s. 244-245.

⁹⁷ *Ibid.*, s. 245-246.

⁹⁸ *Ibid.*, s. 236, 238, 241-242.

⁹⁹ Rik Torfs, “Belçika”, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, (Ed.: Ali Köse & Talip Küçükcan), İSAM y., İstanbul, 2008, s. 105-107.

ve İslam din dersleridir. Din dersi programlarını her bir dinî kurumun temsilcileri, ahlâk dersinin programını ise Eğitim Bakanlığı yapar. Resmî okullarda seçimlik din derslerinden herhangi birisini bir öğrenci bile seçse, o dersin açılması mecburidir. Din dersleri, farklı dinlerin ilgili görevlileri tarafından verilir. Katoliklere ait okullara sadece Katolikler kabul edilir.¹⁰⁰ 1993’de yapılan bir Anayasa değişikliği ile inançsız hümanistlerin de finansal anlamda desteklenmesi hükmü getirilmiştir¹⁰¹. Öğretmen maaşları devlet tarafından ödenir. Devlet prensip itibarıyla öğrenci sayısı, öğretmenlerin yeterliği, eğitim için gerekli diğer teknik şartları yerine getiren tüm özel okulları finanse eder.¹⁰² Özel öğretim kurumları uygulanacak eğitim ve öğretim programlarını ve yöntemlerini, ders kitaplarını ve çalıştıracakları personeli serbest bir şekilde kendileri belirler. 16 yaşından itibaren okulda din dersi alıp almaya- cıklarına öğrencinin kendisi karar verir. Cemaatlerin okul haricinde düzenledikleri kurslar konusunda ebeveynler 18 yaşına kadar söz sahibidir.¹⁰³

Avusturya’da Din Eğitim ve Öğretimi

Avusturya Anayasası’na ve 1949 Dinler ve Haklar Kanunu’nun 2. maddesine göre, din dersi zorunludur. Öğrenciler ilk ve orta dereceli okullarda din dersi ve ahlâk derslerinden birisini almak zorundadır. Din dersi haftada iki saattir. Okullardaki din dersleri ile ilgili işleri, dinî cemaatler düzenler. Din dersini okutan öğretmenleri dinî cemaatler tayin eder, maaşlarını devlet öder.¹⁰⁴ Kiliseler ve dinî cemaatler genel okul sistemi ve kanunî imkânlar çerçevesinde din dersi vermeye yetkilidir. Devletin tanıdığı bir kilise veya cemaatin mensubu olan tüm öğrenciler için, bunların kendi mezheplerinin esas alındığı din derslerinin ilkökul ve ortaokullar ile eğitim, ziraat ve orman kolejleri müfredatlarında bulunması zorunludur. Din dersi diğer okullarda seçmelidir. Her eğitim yılı başında, ilk 10 gün içinde, öğrenci velisi okul idaresine bir dilekçe ile müracaat ederse, 14 yaş altı öğrenciler din dersinden muaf olurlar. 14 yaş üzeri öğrenciler, okul idaresine yapılacak müracaatı bizzat kendileri yaparlar. Devlet, okullardaki bir takım yetkilileri ve disiplin yönetmelikleri aracılığıyla verilen din eğitimini denetleyebilir. Devlet okullarında okutulan din derslerinin müfredatı, kilise ve dinî cemaatler tarafından hazırlanır. Din dersi müfredatına ilişkin bağlayıcı nitelikte tek kural, ders kitaplarının sorumlu vatandaş yetiştirme prensibine aykırı öğretiler içermemesidir. Kanunî olarak tanınmış kilise ve cemaatler tarafından işletilen ve tüzel kişilik statüsü kazanan özel okulların personel ücretlerinin karşılanması için devlet fon sağlamaktadır.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Abdullah Sevinç, “Çocukta Din Eğitiminin Başlama Yaşı”, *MEB Din Öğretimi D.*, S. 38, Ankara, 1993, s. 64; ARABACI, AB Ülkelerinde Din Devlet İlişkileri ve Türkiye, s. 24.

¹⁰¹ Torfs, Belçika, 97–99.

¹⁰² *Ibid.*, s. 107-108; Gökmenoğlu, Avrupa Birliği İslam ve Müslümanlık.

¹⁰³ Torfs, Belçika, 108; Gökmenoğlu, Avrupa Birliği İslam ve Müslümanlık.

¹⁰⁴ Richard Potz, “Avusturya”, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, (Ed.: Ali Köse & Talip Küçükcan), ISAM y., İstanbul, 2008, s. 87-88; Bolay & Türköne, *Din Eğitimi Raporu*, s. 62-63.

¹⁰⁵ Potz, Avusturya, s. 88-90.

Yunanistan'da Din Eğitim ve Öğretimi

Yunanistan'da din bilgisi dersi ilk ve orta öğretimde mecburi derslerdendir. Din dersi ilkokul 1. ve 2. sınıflarda haftada bir saat, lise son sınıfa kadar da haftada iki saattir. Din dersleri Ortodoks mezhebi ağırlıklı olup mezhepler üstüdür.¹⁰⁶ Bu derse ilkokullarda öğretmenler, orta dereceli okullarda ise İlahiyat Fakültesi mezunları girer. Bu öğretmenler resmî görevliler olup devletten maaş alırlar. Fakat öğretmen atamaları ve ders müfredatı kilisenin kontrolündedir. Ortodoks olmayan öğrenciler bu dersi almak zorunda değildir. Yunanistan'da her dinî mezhep kendi okulunu açabilir.¹⁰⁷ Batı Trakya'da Müslümanlara ait dinî okullar Milli Eğitim ve İnanç Bakanlığı'na bağlı özel okullardır. Bunların yöneticileri yerel müftülerdir. İlkokul ve lisede Müslüman öğrenciler için İslam dinî dersi mecburidir.¹⁰⁸

İsveç'te Din Eğitim ve Öğretimi

İsveç'te din dersi, diğer dersler gibi standart bir ders olup, bu derste tüm büyük dinler öğretilir. Öğretmenler genellikle papazları veya diğer din temsilcilerini derse çağırarak kendi dinlerini kısaca anlatırlar.¹⁰⁹ Dinî cemaatler tarafından işletilen bazı okullar da vardır. Özel okul aktiviteleri, devletin okul sisteminde gözettiği değerlere uymak zorundadır. Kilise ve dinî cemaatler tarafından açılan okullar diğer okullar gibi devletten mâlî destek alırlar. Müslüman, Yahudi ve Hindu cemaatleri de özel okullar açabilir; diğer özel okullarla aynı şartlarda devlet desteği alabilir. Dinî grupların açtıkları dinî içerikli kurslara katılım konusunda çocuklara din öğretimini yaş olarak sınırlayan herhangi bir kısıtlama yoktur.¹¹⁰

İspanya'da Din Eğitim ve Öğretimi

İspanya'da özel okulların çoğunluğu Katolik eğilimli okullardır ve müfredatlarında standart derslerin yanında din eğitimi içerikli dersler de bulunur. Gerek seküler, gerekse dinî eğilimli özel okullar, gerekli yapısal şartları yerine getirdikleritakdirde kamudan maddî destek alabilirler. Devlet okullarının müfredatında yer alan din dersi Katolik öğretisi ağırlıklıdır.¹¹¹ Anne ve babalar, çocuklarının kendi dinlerinde din ve ahlâk eğitimi almalarını sağlama hakkına sahiptir. Bölge piskoposu, hem din dersini verecek öğretmenleri atar, hem dersin içeriğini belirler, hem de ders

¹⁰⁶ Recep Karaca, *Batı Trakya'da Türk ve Yunan Okullarında Din Dersleri Müfredat Programları Müslüman Türk Okullarında Eğitim Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi, Bursa, 1999, s. 96-115.

¹⁰⁷ Charalambos Papastathis, "Yunanistan", *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, (Ed.: Ali Köse & Talip Küçükcan), İSAM y., İstanbul, 2008, s. 287.

¹⁰⁸ *Ibid.*, s. 294.

¹⁰⁹ Lars Friedner, "İsveç", *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, (Ed.: Ali Köse & Talip Küçükcan), İSAM y., İstanbul, 2008, s. 216-217.

¹¹⁰ *Ibid.*, s. 217-218.

¹¹¹ Javier Martinez-Torrón, "İspanya", *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, (Ed.: Ali Köse & Talip Küçükcan), İSAM y., İstanbul, 2008, s. 197-198.

kitaplarını onaylar. Bu öğretmenlerin maaşları devlet tarafından ödenir. Devlet okullarında ve kamu fonlarıyla desteklenen okullarda öğrencilerin veya ailelerinin talep etmeleri hâlinde, Protestanlık, Yahudilik ve İslam öğretimi teminat altındadır. Devlet okullarında Katolik din dersi müfredatta her hâlükârda yer alırken, Protestanlık, Yahudilik ve İslam din dersleri ancak veli veya öğrencilerin talebi üzerine konulmaktadır.¹¹² Katolik, Protestanlık, Yahudilik ve İslam dışında kalan ve devletle işbirliği anlaşması yapmayan diğer dinî cemaatlerin mensupları devlet okullarında din dersi alamamaktadır. İslam din derslerinin verilmesinde, Müslüman gruplar öğretmen atamalarında uymaları gerekli kriterler üzerinde kendi aralarında anlaşamadıkları için, problemler yaşanmaktadır.¹¹³

Türkiye’de Din Eğitim ve Öğretimi

Cumhuriyet Türkiye’sinde Din Eğitim ve Öğretiminin Tarihî Geçmişî

1924 Anayasası’nda din eğitim ve öğretimi açıkça düzenlenmemiştir. 80. ve 87. maddelerde zorunlu ve ücretsiz ilköğretim ile eğitim hakkı düzenlenmiştir. 80. maddeye göre: “Hükümetin nezaret ve murakabesi altında ve kanun dairesinde her türlü tedrisat serbesttir.” Her ne kadar bu anayasada açıkça düzenlenmemişse de, bu dönemde din eğitim ve öğretimini ilgilendiren bazı hukukî düzenlemeler yapılmıştır. Bunların başında Harf İnkılâbı Kanunu ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu gelmektedir. Bu dönemde harf inkılâbını tamamlayan ve resmî kurumlar dışında din eğitim ve öğretimini ciddi mânâda etkileyen bir düzenleme de 1931 Tarih ve 12073 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararına dayanan Tedrisat Yapmak İçin Gizli veya Alenî Dersane Açanlara Dair Talimatnamedir.¹¹⁴ Bu Talimatname ile Türk Harflerinin Kabul ve Tatbikine Dair Kanununun 9. maddesi hilafına olarak Arap harfleri ile tedrisat yapmak için gizli veya alenî dersane açılması ve bu dershanede tedrisatta bulunulması TCK’nun 526. madde kapsamında cezalandırılmıştır.¹¹⁵ Bu Talimatname, Türkçe dinî kaynakların kıt olduğu bu dönemde, din eğitim ve öğretimi açısından ciddi engeller teşkil etmiştir. Şurayı Devlet’in 15.12.1927 Tarihli Kararı gereğince memuriyet sıfatı sona erdirilen ve görevlerini fahri olarak yürüten camilerdeki din görevlilerinin¹¹⁶ buldukları yerdeki çocuklara Kur’an-ı Kerim’in yüzünden okutulması ve temel İslami bilgileri öğretme çabalarını da içerecek şekilde, bu kapsamda yıllarca Arapça tedris takibatı yapılmış, çoğu kişiler bundan dolayı mağdur edilmiştir.¹¹⁷

¹¹² *Ibid.*, s. 198-200.

¹¹³ *Ibid.*, s. 201.

¹¹⁴ 04.01.1932 Tarih ve 1993 Numaralı Resmî Gazete

¹¹⁵ Yaşar, *İnsan Hakları Avrupa Sisteminde ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü*, s. 176.

¹¹⁶ Yasin Yılmaz, “Türkiye’de Din Eğitimi”, *Köprü D.*, (Bilim ve Din Özel Sayısı), Kış 2005, S. 89, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=659>, (15.05.2009).

¹¹⁷ Ömer Çaha, *Açık Toplum Yazıları*, Liberte y., Ankara, 2004, s. 145.

Bu dönemde benimsenen din eğitim ve öğretimi politika ve uygulamalarının arka planı üzerinde durmak istiyorum. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu bir devrim şeklinde olmuştur. Bu devrim, hukuktan sosyal hayata bütün alanları etkileyen sonuçları olan köklü değişimler ile birlikte gerçekleştirilmiştir. Devrimin ana umdelerinden birisi laikliktir. Benimsenen laiklik, demokratik laiklik değil; 1905 öncesinde Fransa'da da uygulanan¹¹⁸ dine yönelik müdahaleci bir laiklik anlayışıdır. Bu anlayışın temeli, toplumun pozitivism temelli modernleştirilmesi ve sekülerleştirilmesidir. Bu, "toplumun kendiliğinden modernleşip sekülerleşmesini beklemek yerine, bu işin bizzat devlet eliyle gerçekleştirilmesi modelidir". Burada merkezi politikalar yoluyla toplumun modernleşme ve sekülerleşme istikametinde dönüşüme uğratılması amaçlanmıştır. Bu projenin bir diğer ayağı dinin, toplumsal işlerden ve görevlerden sıyrılması, bir daha çıkmamak ve harice yansımamak üzere tamamen vicdanlara girdirilmesidir.¹¹⁹ Tabii olarak bu politikalardan din eğitim ve öğretimi de etkilenmiştir.

03.03.1924 Tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimde birliğin sağlanması sistemi benimsenmiştir. Bu kanunun 1. maddesine göre: "Türkiye dâhilinde bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâletine merbuttur." Bu kanun vasıtasıyla, eğitimin birleştirilmesi ile özellikle 19. Yüzyıl sonlarından beri ülkemizde eğitiminde görülen mektep-medrese arasında devam eden ikililiğe son verildiği belirtilmiştir.¹²⁰ Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 2. maddesine göre: "Şer'îye ve Evkaf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir." Bu hükümlerle, bütün okullar Maarif Vekâletine bağlanmıştır. 4. maddede de dinî eğitim düzenlenmiştir. Buna göre: "Maarif Vekâleti yüksek diniyat mütehasısları yetiştirmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidemat-ı diniyenin ifası vazifesi ile mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir." Eroğlu'na göre, bu hüküm ile gizli Kur'an Kursları ile özel maksatlı öğrenci yurtlarının açılması kesin olarak yasaklanmaktadır.¹²¹ Bu dönemde medreseler kaldırılmış, İslam Dininin bütün klasik kurumları dağıtılarak¹²² İslam dinine devlet eliyle yeniden şekil verilmek istenmiştir.

¹¹⁸ 1905 yılından önceki 100 yıllık uygulama döneminde, Fransız jakoben devleti, "din işlerini kendime karıştırmam, ama ben dine karışırım" demiştir. Bu kapsamda Fransa devleti, 100 yıl süreyle din işlerine müdahale etti, vaazlara, papazların maaşlarına ve diğer birçok dinî alanlara karıştı. Bülent Tanör, "Laiklik, Cumhuriyet ve Demokrasi", *Laiklik ve Demokrasi*, (Der.: İbrahim Ö. Kaboğlu), İmge Kitabevi, 1. B., Ankara, 2001, s. 26–32.

¹¹⁹ İştâ B. Tarhanlı, *Müslüman Toplum "Laik" Devlet*, Afa y., İstanbul, 1993, s. 21.

¹²⁰ Hamza Eroğlu, *Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Laiklik Paneli*, (Panel Konuşması), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 22.

¹²¹ *Ibid.*, s. 24.

¹²² Şer'îye ve Evkaf Vekâleti ile Hilafet Kurumu 1924 yılında lağvedilmiş, aynı yıl içerisinde Şeyhülislamlık kurumuna son verilerek Diyanet İşleri Reisliği kurulmuş, köklü kurumlardan birisi olan ve tarikatların merkezi durumunda olan tekke ve zaviyeler 1925 yılında çıkarılan bir kanun ile kapatılmış, tarikatlar yasaklanmış, bu şekilde klasik İslam'ın toplumsal ayakları kırılmıştır. Çaha, *Açık Toplum Yazıları*, s. 145.

02.03.1926 Tarihli Maarif Teşkilâtı Hakkında Kanununla, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ilkeleri ışığında eğitim hizmetleri yeniden düzenlendi. Maarif Teşkilâtı Kanunu ile çağdışı olduğu düşünülen bütün dersler okul müfredat programlarından kaldırıldı. Bu kanunun temel amaçlardan birisinin de Cumhuriyet kuşaklarının hurafelerden ve yabancı fikir ve tesirlerden uzak millî bir terbiye sistemi ile yetiştirilmesi imkânının elde edilmesi olduğu belirtilmiştir.¹²³

Tevhid-i Tedrisat Kanunu çerçevesinde 1924 yılında 29 tane İmam Hatip Okulu ve Darul Fünun Bünyesinde İlahiyat Fakültesi açıldı. 1930 yılında İmam Hatip Okulları, 1933 yılında da İlahiyat Fakültesi “öğrenci bulamama” gerekçesi ile kapatılmıştır.¹²⁴

1924 yılında ilkokul programlarında Kur’an-ı Kerim ve Din Dersi, 2. sınıftan itibaren iki saat okutulmuştur¹²⁵. Cumhuriyetin ilk yıllarında, lise birinci devre denilen ortaokulların müfredat programlarında din dersine 1. ve 2. sınıflarda haftada birer saat ayrılmış; lise ikinci devre programında din dersine hiçbir sınıfta yer ayrılmamıştır¹²⁶. 1926 yılında din dersi, 2. ve 3. sınıflarda ikişer, 4. ve 5. sınıflarda birer saat okutulmuştur¹²⁷. 28.10.1930 tarihinde “din dersinin şehir ilkokullarında arzu eden 5. sınıf öğrencilerine yarım saat okutulabileceği”, köy ilkokullarında ise mecburi olarak haftada yarım saat okutulması kararlaştırılmıştır.¹²⁸ 1936 yılında yürürlüğe giren ilkokul programında, şehir ilkokullarında, gerek program dışı, gerekse isteğe bağlı din derslerine yer verilmemiştir. 1939 yılında din dersi köy ilkokullarının programından da çıkarılmıştır.¹²⁹ Lise birinci devre din dersi 1927’den sonra yapılan program geliştirme çalışmalarında, ortaokul programından çıkarılmıştır¹³⁰.

1948 yılında, Milli Eğitim Bakanlığına (MEB) bağlı on aylık iki tane İmam Hatip Kursu açıldı. 1949’da Ankara Üniversitesi’ne bağlı İlahiyat Fakültesi kuruldu. 17.10.1951 günü yedi tane İmam Hatip Kursu açıldı.¹³¹ 15.02.1949’da ilkokul 4. ve 5. sınıflarda isteğe bağlı olarak uygulanmaya başlayan din dersi, program dışında sabahın erken saatlerinde yahut da mutad derslerin bitiminden sonra, özellikle Cumartesi günü öğle vakti derslerin bitimini takiben, okul içinde programı aksatmayacak şekilde, isteyen okul öğretmenleri tarafından, sınıf geçme ya da kalma söz

123 Eroğlu, *Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Laiklik Paneli*, s. 22.

124 Tarhanlı, *Müslüman Toplum “Laik” Devlet*, s. 132; Osman ERGİN, *Türk Maarif Tarihi*, C. III-IV, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 1243; C. V, s. 1742, 1961-1963.

125 T.C. Maarif Vekâleti İlk Tedrisât Dairesi, *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, İstanbul, 1925, s. 13-14.

126 Hasan Ali Yücel, *Türkiye’de Ortaöğretim*, 1. B., Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 171-172.

127 T.C. Maarif Vekâleti, *İlk Mekteplerin Müfredat Programı (1926)*, İkinci Tab, Devlet Matbaası, 1927, s. 46-49.

128 T.C. Maarif Vekâleti, *İlk mektep Müfredat Programı (1930)*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, s. 229;

129 T.C. Kültür Bakanlığı, *Köy Mektepleri Müfredat Programı (1938)*, İstanbul, 1938, s. 9, 74-77

130 Yücel, *Türkiye’de Ortaöğretim*, s. 175; İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye’de Din Eğitimi*, İstanbul, 1976, s. 55-57; Yahya Akyüz, *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri*, Ankara, 1978, s. 279

131 Tarhanlı, *Müslüman Toplum “Laik” Devlet*, s. 23, 27, 132.

konusu olmaksızın ve öğrenci velilerinden çocuklarının bu derse devamını isteyenlerin okul idaresine vereceği yazılı dilekçe ile okutulmaya başlandı.¹³² 04.11.1950 tarihinde Din Dersi normal ders programının içine dâhil edilmiştir¹³³. 04.01.1951 Tarih ve 80 Sayılı Kararla, ortaokulların 1. ve 2. sınıflarında Din Dersinin isteğe bağlı olarak okutulması kararlaştırıldı. Çocuklarının Din Dersi almasını istemeyen velilerin okul idaresine dilekçe vermesi suretiyle bu derslerden muaf tutulması, ayrıca haftalık ders programlarında serbest çalışma derslerinin birer saatinin Din Dersine ayrılması kuralı getirildi¹³⁴. 13.08.1956 Tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi gereğince, Milli Eğitim Bakanlığı'nca 19.09.1956 tarihinde Ortaokulların da ilk iki seneye ait ders programlarına din dersleri konuldu.¹³⁵

1961 Anayasası'nda 21. maddede eğitim hürriyeti, 19/4. maddede de din eğitim ve öğretimi düzenlenmiştir. 19/4. maddedeki "Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanunî temsilcilerinin isteğine bağlıdır" hükmü ile isteğe bağlı din eğitim ve öğretimi sistemi benimsenmiştir. 1950'li yıllardaki uygulamadan farklı olarak 1976–1977 öğretim döneminde ortaokulların 3. sınıfına isteğe bağlı Din Dersi konulmuştur. Talim ve Terbiye Kurulunun 21.09.1967 Tarihli Kararıyla, 1967-1968 ders yılından itibaren lise ve dengi okulların 1. ve 2. sınıflarında normal ders saatleri dışında, sınıf geçme ya da kalmayı etkilemeksizin haftada bir saat Din Dersi konuldu. Bu ders, normal ders programı dışı uygulama pedagojik bulunmadığı için, ertesi yıl normal ders saatleri içine alındı. 1976–1977 öğretim yılından itibaren de liselerin 3. sınıfına Din Dersi konulmuştur¹³⁶.

1982 Anayasası'nda Din Eğitim ve Öğretimi

1982 Anayasası'nda din eğitim ve öğretimi 1961 Anayasası'ndan farklı düzenlenmiştir. Anayasada din eğitim ve öğretimine ilişkin bazı derslerin zorunlu olması öngörülürken, bazı derslerin işlenmesi isteğe bağlı hâle getirilmiştir. Din eğitim ve öğretimine ilişkin hükümlere Anayasanın 24. maddesinde yer verilmiş, "eğitim ve öğretim hakkı ve ödevi" de anayasanın 42. maddesinde düzenlenmiştir. Anayasanın 42. maddesine göre, eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz. Eğitim ve öğretim

¹³² Recai Doğan, "1980'e Kadar Türkiye'de Din Öğretimi Programı Anlayışları 1924–1980", *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları*, (Uluslararası Sempozyum-Bildiri ve Tartışmalar, 28–30 Mart 2001), İstanbul, s. 618; Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-V, s. 1745; Beyza Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel y., Ankara, 1980, s. 49; Selahattin Yazıcı, "Türkiye'de Din Dersleri", *Türkiye ve Avrupa'da İslam, Devlet ve Modern Toplum*, Konrad Adenauer-Stiftung y., Ankara, 2005, s. 189.

¹³³ Yazıcı, *Türkiye'de Din Dersleri*, s. 189.

¹³⁴ MEB Yayın Müdürlüğü'nün 3005 Sıra Sayılı Kararı için bkz.: *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, XIII, 625, 15 Ocak 1951, s. 143; Yazıcı, *Türkiye'de Din Dersleri*, s. 189.

¹³⁵ Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesinin 32321-1968-İl Sayılı Ve 4286 Sıra Sayılı Genelgesi İçin Bkz.: *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Tebliğler Dergisi*, XIX, 921, 17 Eylül 1956, S. 147.

¹³⁶ Yazıcı, *Türkiye'de Din Dersleri*, s. 189-190.

hürriyeti, anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz. Özel ilk ve orta dereceli okulların bağlı olduğu esaslar, devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla düzenlenir.

42. Maddede resmî okulların yanında özel okullara da yer verilmiştir. Milli Eğitim Temel Kanununa (METK) göre Türkiye’de ilköğretim okulu, lise veya dengi okullar, MEB’nın izni olmaksızın açılmaz (md. 58). MEB izni ile kurulan, onun denetimine tâbi olan özel öğretim kurumlarında ders-sınıf geçme ve sınavlar ile eğitim ve öğretim işleri resmî benzeri okullarda uygulanan ilgili yönetmeliklere ve öğretim programlarına göre yapılır. Bu yönden özel öğretim kurumları ders programlarını diledikleri şekilde hazırlayamazlar, bu kapsamda yukarıda incelediğimiz ülkelerde olduğu gibi bizdeki özel öğretim kurumları, resmî okullardaki ders programı dışına çıkarak din eğitim ve öğretimi konusunda farklı bir program benimseyemez. Bir diğer ifadeyle özel öğretim kurumlarında da, resmî okullarda olduğu gibi dersler standarttır, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi bütün okullarda okutulur, çocukların ebeveyninin muvafakatına, yetişkinlerin de kendi isteğine uygun olarak ve de onların dinî ve felsefî inançlarına saygı gösterecek şekilde isteğe bağlı ders programları mevcut değildir. Bu sebeple, resmî ve özel bütün okullarda, AIHM’nin, Ek 1 No’lu Protokolün 2. maddesinin uygulanmasını sağlamak üzere öngördüğü “dini ve felsefî inanç istikâmetinde çoğulcu bir eğitim ve öğretim programı” mevcut değildir¹³⁷.

Anayasanın 24. maddesinin din eğitim ve öğretimine ilişkin kısmı şöyledir:

“Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi devletin denetim ve gözetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır”. Bu madde ile üç temel ilke benimsenmiştir. Bunlar:

(1) Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi devletin denetim ve gözetimi altında yapılacaktır.

(2) Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alacaktır.

(3) Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır olacaktır.

Bu ilkelerden birinci ve ikincisi, 1982 Anayasası’nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren tatbik edilmektedir. Üçüncüsü ise kamu ve özel okullarda uygulanmamaktadır. Bu ilke, Diyanet İşleri Başkanlığına (DİB) bağlı Kur’an Kurslarında uygulanmaktadır.

Çocukların isteğe bağlı din eğitim ve öğretimini öngören bir hukukî düzenleme de Medenî Kanun’da yer almaktadır. Medenî Kanun’un 341. maddesine göre: “Çocuğun

¹³⁷ Yaşar, *İnsan Hakları Avrupa Sisteminde ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü*, s. 189.

dinî eğitimini belirleme hakkı ana ve babaya aittir. Ana ve babanın bu konudaki haklarını sınırlandıracak her türlü sözleşme geçersizdir. Ergin, dinini seçmekte özgürdür.”

İsteğe bağlı din eğitim ve öğretiminde, çocuklar için ebeveynin yetişkinlerin için de kendisinin yetkili kılınması, başta AIHS’ne 1 No’lu Ek Protokol olmak üzere konuya ilişkin uluslar arası sözleşme metinleri ile uyumluluk arz etmektedir.

İki Tür Din Eğitim ve Öğretimi: Okul İçi ve Okul Dışı

Okul Dışı Din Eğitim ve Öğretimi

Okul dışı din eğitim ve öğretimin yapıldığı yerler DİB’e bağlı Kur’an Kurslarıdır. DİB, Kur’an Kursları ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliğine (KKY) göre üç tür Kur’an Kursu vardır: (1) Ekim Ayının ilk haftası başlayıp Mayıs ayının son haftasına kadar süren Kur’an Kursu. İlköğretimi bitirdiğini gösteren belgenin aslı veya onaylanmış örneği ile bu kursa kayıt yapılabilir (KKY md. 9). (2) Yaz Kur’an Kursu. Söz konusu yönetmeliğin¹³⁸ 2003 yılında değiştirilen 32. maddesine göre, okulların tatil olduğu zamanlarda, ilköğretimin 5. sınıfını tamamlayan öğrenciler¹³⁹ için kanunî temsilcilerinin talebine bağlı olarak MEB’nin denetim ve gözetiminde yaz Kur’an kursları açılır. (3) Akşam Kur’an Kursu. Bu uygulama 2003 yılında yapılan Yönetmelik değişikliği¹⁴⁰ ile başlamıştır. Yönetmeliğe (KKY) göre: “İlköğretimi bitirmiş veya ilköğretim çağını geçmiş olup, gündüz çalışmak zorunda olan ve kursa devam edemeyen vatandaşlarımızdan Kur’an-ı Kerim’i yüzünden okumayı öğrenmek isteyenler için …akşam kursları açılabilir” (md. 32/A). Yönetmelikle (KKY) Kur’an Kursu açma yetkisi sadece Diyanet İşleri Başkanlığı’na bırakılmıştır (md. 7/son).

Okul İçi Din Eğitim ve Öğretimi

Anayasanın 24. maddesine göre, ilk ve orta dereceli okullarda zorunlu dersler arasında yer alan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinde, esasen “din eğitimi” değil “din öğretimi” yapılması öngörülmektedir. Yani bu ders İslâm din dersi değildir. O hâlde Türkiye’de ilk ve orta dereceli okullarda anayasal olarak verilmesi gereken din dersleri, mezhebe/dine dayalı bir din dersi değil, mezhepler üstü bir din dersi. Mevcut Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders programlarına baktığımızda, İslâm dinî ağırlıkta olmakla birlikte esasen belli başlı bazı dinler ve ahlâkî konuların yer aldığı görülmektedir. Söz konusu derslere, Hıristiyan ve Musevi öğrenciler isterler-

¹³⁸ 3 Mart 2000 tarih ve 23982 sayılı *Resmî Gazete*.

¹³⁹ 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitimin 18.08.1997 tarihinde yasalasmasından sonra, 20.08.1997 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan Kur’an Kursları Yönetmeliği değişikliği ile ilköğretimin 5. sınıfından sonra kuran kurslarına gitmeyi sağlayan bir değişiklik yapıldı. Eğitim-Der’in açmış olduğu iptal davası üzerine bu değişiklik, 27.01.1998 tarihinde Danıştay 8. Dairesi tarafından iptal edildi. Yaşar, *İnsan Hakları Avrupa Sisteminde ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü*, s. 180-184. Bu iptal üzerine DİB 29.05.1998’de bir genelge çıkarak yaz aylarında herkesi Kur’an kursuna çağırdı. Bu genelge de aynı gerekçelerle Danıştay’da iptal edildi. 18 Nisan seçimlerinden sonra çıkarılan bir kanun ile 5. sınıfı bitiren ilköğretim çocuklarının, isterlerse yazın Kur’an Kurslarına gidebilmeleri sağlandı. 05.08.1999 Tarih ve 23777 Sayılı Resmî Gazete. Mustafa Gazalçı, “Hür ve Bilimsel Eğitim Olacaksa…”, *Cumhuriyet Gzt.*, 10.04.2000.

¹⁴⁰ 03.03.2000 Tarihli ve 23982 sayılı *Resmî Gazete*.

se katılmayabilirler.¹⁴¹ Anayasanın 24. maddesi kapsamında okutulması zorunlu olan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi, ilköğretimin 4., 5., 6., 7. ve 8. sınıflarında haftada ikişer saat, ortaöğretim 9., 10. ve 11. sınıflarda ise birer saat olarak verilmektedir.¹⁴² Bu ders, ders geçmeye etki etmek üzere normal programlar içinde okutulmaktadır. Din derslerinin programları diğer tüm dersler gibi MEB tarafından yapılmaktadır. Ders kitapları, ya doğrudan MEB tarafından üretilmekte, ya da özel yayınevlerince üretilenler kontrol edilerek MEB tarafından onaylanmaktadır¹⁴³.

İlk ve ortaöğretim kurumlarındaki Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi kitaplarında işlenen konuların, muhteva ve yöntem itibariyle müttekâmil bir din eğitimi açısından yeterli olmadığı belirtilmektedir.¹⁴⁴ Esasen bu derslerde işlenen bazı konular, din kültürü ve ahlâk bilgisi olarak bir din öğretimi kapsamında yer alırken, bazı konuların din eğitimi alanına dâhil olduğu görülmektedir. 29 Mart 1982 Tarihli MEB Tebliğine göre, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin amaçları arasında yer alan “namazda okunan sure ve duaların ezberlenmesi ve anlamlarının öğrenilmesi, Allah ve peygamberi tanıma ve sevmenin sağlanması, öğrencilerin inanç ve ibadet yönünden dengeli ve uyumlu bir kişilik kazanmalarının sağlanması, ibadetin insan için vazgeçilmez bir unsur olduğunun benimsenmesi” gibi yönleri itibariyle bu ders, “din eğitimi” boyutu kazanmaktadır. Bu Tebliğ 1986 yılında değiştirilmiş ise de¹⁴⁵, verilen dersin içeriğinin mahiyet itibariyle çok fazla değişmediği görülmektedir. Kısaca bu ders kısmen din öğretimi, kısmen de din eğitimi boyutuna sahip olan, ama müttekâmil bir din eğitimi içeriğine de sahip olmayan bir derstir. Hâlihazırda ilk ve orta öğretimde verilen Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi yanında, bir de isteğe bağlı din eğitimi dersi mevcut olmadığı için, ancak din eğitimi dersinde yer alabilecek bazı konuların Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi programında yer aldığı görülmektedir. Bu durum, ciddi sıkıntılara sebep olmaktadır. Belki de Türkiye’de yaşanan tartışmaların odağını bu durum teşkil etmektedir.

Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersinin din öğretimi boyutunu aşan yönleri olduğu, bu dersteki bazı konuların işlenmesinin içerik ve yöntem itibariyle din eğitimi kapsamına dâhil olduğu ileri sürülerek bu dersin mevcut hâline itiraz edilmektedir.¹⁴⁶ Bu itirazın haksız olduğu söylenemez. Diğer yandan bu derste bir din eğitiminde bulunması gerekli bütün materyallerin işlenmemesi sebebiyle, kısmen öğretim, kıs-

¹⁴¹ Aydın, Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması.

¹⁴² Yazıcı, Türkiye’de Din Dersleri, s. 190; Hâlis Ayhan ve diğerleri, *Din ve Ahlâk Eğitim Öğretimine Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul, 2004, s. 25-32.

¹⁴³ Aydın, Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması.

¹⁴⁴ Yılmaz, Türkiye’de Din Eğitimi.

¹⁴⁵ Yaşar, *İnsan Hakları Avrupa Sisteminde ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü*, s. 168-170.

¹⁴⁶ Bülent Tanör, *Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu*, 3. B., BDS y., İstanbul, 1994, s. 52-54; İbrahim Ö. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, 3. B., AFA y., İstanbul, 1996, s. 191-192; Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, 8. B., Yetkin y., Ankara, 2004, s. 77-78; Mustafa Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, 4. B., Orion y., Ankara, 2007, s. 237; A. Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi*, 14. B., Ankara, 2006, s. 161-162; Zafer Gören, *Anayasa Hukuku*, 1. B., Seçkin y., Ankara, 2006, s. 110-111.

men de eğitim boyutlu olduğu için, din eğitiminin verilmesini talep edenler de bu dersten tatmin olmamaktadırlar. Ama bu ikinci kesim, “madem ihtiyari din eğitimi verilmiyor, o zaman hiç olmazsa bu ders bu hâliyle devam etsin” diyerek bu dersin mevcut hâli ile devamını savunmaktadırlar. Peki, bu bir çözüm müdür? Bu konuya ilişkin kanaatimi öneriler kısmında belirteceğim.

Ayrıca zorunlu din dersi AİHM tarafından da AİHS’ne aykırı bulunmuştur. AİHM, “din kültürü ve ahlâk bilgisi” konusunda verilen eğitimin objektiflik ve çoğulculuk ölçütlerini karşıladığının ve özellikle başvuranların özel durumunda, Eylem Zengin’in Alevî inancına mensup babasının, ders programında eksik olduğu açıkça görülen dinî ve felsefî kanaatlerine saygı gösterdiğinin söylenemeyeceği kanaatindedir. AİHM, bu davada, Türk eğitim sisteminde, din dersleriyle ilgili tarafsızlık ve çoğulculuk şartlarının yerine getirilmemesini ve ebeveynlerin inançlarına saygı gösterilmesini sağlayacak uygun bir yöntem sunulmaması nedeniyle, sistemin yetersiz olmasından ötürü AİHS’nin ihlâl edildiğini gözlemlemiştir.¹⁴⁷

Mukayeseli Bir Değerlendirme

Türkiye ile incelediğimiz ülkelerdeki din dersi uygulamalarını karşılaştırdığımızda karşımıza, bu ülkelerin genel eğitim sistemleri içinde, din eğitim ve öğretimi uygulamaları bakımından her ülkenin kendi tarihi, siyasî, toplumsal ve kültürel yapılarına göre farklılıklar mevcuttu. Buna göre, her bir ülkenin kendi yapılarına göre, diğerleri ile benzerlikleri yanında farklılıkları da olan sistemleri benimsedikleri görülmektedir. Bu ülkelerdeki sistemlerle bizdeki sistemi ana hatlarıyla mukayeseli olarak bir değerlendirmeye tâbi tutmak istiyorum:

1- İncelemiş olduğum bütün ülkelerde özel okul açma imkânı mevcuttur. Bu okulların programlarını her bir okul kendisi belirlemektedir; bu konuda bir özerklik mevcuttur. Bu kapsamda, esas itibarıyla temel dersler pek farklı olmasa da, dinî ya da felsefî inanca cevap veren dersler de bu okulların programlarında yer alabilmektedir. Dolayısıyla din eğitimi almak isteyen bir kişi, kendisini bu konuda tatmin edici bir programın olduğu bir okulu tercih etme seçeneğine sahip olduğu gibi, diğer başka kişilerin din eğitimi dışında alabileceği alternatif dersleri alabilme seçeneği de mevcuttur. Türkiye’de ise böyle bir seçenek çokluğu mevcut değildir. Gerek özel gerekse resmî okullarda herkes aynı içeriğe sahip, kısmen din eğitimi, kısmen de din öğretimi içeriğine sahip din dersini almak zorunda kalmaktadır.

2- Bu ülkelerde özel okulların bir kısmı seküler bir kimliğe sahip iken, birçoğunun da dinî kuruluşlara bağlı okullar oldukları görülmektedir. Yani oralarda, gerek dinin bizzat kendisi, gerekse çeşitli mezhep ve cemaatler, toplumsal bir olgu olarak görülmekte, bunların okul açmalarına müsaade edilmektedir. Hatta bazı ülkelerde bu tür okulların çok büyük ekseriyetinin dinî gruplar tarafından işletildiği, prog-

¹⁴⁷ Hasan Zengin, Eylem Zengin v. Türkiye, Par. 70, 84.

ramlarının bu gruplar tarafından belirlendiği görülmektedir. Kısaca bu okullar dinî ya da seküler düşüncelerin taşıyıcısı olarak işlev görebilmektedirler. Türkiye’de ise dinî cemaatler, tarikatlar ve mezhepler, deyim yerinde ise irtica, gericilik, yobazlık, bağınazlık, dogmatik hurafelerle özdeş zararlı unsurlar olarak görülmektedir. Toplumsal bir olgu olan bu kesimlere karşı ciddi bir güvensizlik söz konusu olduğu gibi, bunlar cumhuriyet ve laiklik için bir tehlike unsuru olarak görülerek, din eğitimi konusunda bunlardan özenle uzak durulmaya çalışılmaktadır. Eğitimde tekelciliği öngören Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve uygulamalarının geri planında da bu düşünce yer almaktadır.

3- Söz konusu ülkelerde bazı eksiklik ve farklılıklara rağmen, genel olarak özel okullar yanında kamu okullarında da, gerek dinler arası, gerekse aynı din içinde farklı mezhepler boyutuyla bir program çoğulculuğu söz konusudur. Bu ülkelerin birçoğunda, Hıristiyanlığın Katolik, Protestan, Ortodoks v.d. itibarıyla aynı din içerisinde farklı mezhepler için ayrı din dersi programları olduğu gibi, her bir ülkede aranan şartların gerçekleşmesi hâlinde diğer bazı dinlerin öğrenilmesine imkân sağlayan ders programları da mevcuttur. Bu konuda bazı ülkelerde yaşanmakta olan bazı sorunlar sebebiyle tam bir mükemmellik mevcut değil ise de, birçok ülkede bu konuda çeşitli seçenekler mevcut bulunmaktadır. Bizde ise tek tip bir din dersi mevcuttur. Azınlık kesimlerin kendi okullarında Lozan Anlaşması çerçevesinde sahip olduğu haklar dışında ne özel, ne de kamu okullarında farklı din eğitimi dersi seçeneği yoktur. İslam Dinî yönünden de sadece yukarıda sözü edilen zorunlu ders vardır. Bunun dışında, İslam dinî içerisinde var olan mezhepsel farklılıklara cevap veren bir çoğulcu din eğitimi dersi programı mevcut değildir.

4- ABD dışındaki diğer ülkelerde dinî gruplar tarafından işletilen özel okullara devlet finansal destek de sağlamaktadır. Bazı ülkelerde özel okul statüsünde olan kilise okullarının tamamına finansal destek sağlanırken, bazı ülkelerde bu konuda bazı standartların arandığı görülmektedir. ABD’de kilise ile devlet arasında örülen kesin ve aşılmaz duvarın varlığı ilkesi sadece orta öğretimle sınırlıdır; dinî kolej ve üniversitelere ise mâlî destek sağlanmaktadır. Türkiye’de gerek ilk ve orta öğretimde, gerekse yüksek öğretimde “dini özel okul” mevcut olmadığı için, bunların devlet tarafından finansmanı meselesi de söz konusu olmamaktadır.

5- Bu ülkelerde gerek mezhebe dayalı din derslerinin programlarının belirlenmesinde gerekse bu dersleri okutacak öğretmenlerin belirlenmesi ve atamalarında ilgili dinin temsilcisi olan kurumların onayının alındığı görülürken, mezhepler üstü din dersi programlarını ise devletin kendisi yapmaktadır. Türkiye’de ise böyle bir uygulamadan özenle kaçınılmakta, hatta böylesi bir yönelim laik cumhuriyet için tehlikeli bir durum olarak görülmektedir.

6- Bu ülkelerin çoğunda din derslerini okutan öğretmenlerin maaşlarının devlet tarafından ödendiği görülmektedir. Bu konuda bizde de aynı sistem benimsenmiştir.

7- Bu ülkelerde, devlet okullarında verilen din eğitim ve öğretimi dışında, yaygın eğitim çerçevesinde her seviyede dinî kurs, seminer vb. düzenleyen çeşitli özel girişimlerin önü açık bulunmaktadır. Yani din eğitim ve öğretimi konusunda resmî ya da özel okul formatı zorunluluğu mevcut değildir. Bizde ise din eğitim ve öğretimi konusunda farklı seçeneklerin kanunî çerçevede sunulabilmesi yolu kapalıdır. Özel ve kamu okullarında farklı seçenek olmadığı gibi, okul dışı din eğitim ve öğretimi de sadece DİB'na bağlı Kur'an kursları yoluyla yapılmaktadır; DİB bünyesi dışında bir din eğitim ve öğretimi kurumunun teşkili yolu tamamen kapatılmış bulunmaktadır. Dolayısıyla ülkemizde din eğitimi alanında tam bir "devlet tekeli" söz konusudur.

8- Bu ülkelerde devlet ders programı içerisinde eğitim ve/veya öğretimi yapılan her bir din ya da mezhep için, "doğru olan din ya da mezhep şudur, bu din ya da mezheplerin, benim doğru kabul ettiğim dışında doğru olan versiyonu yoktur" şeklinde doğru din ya da mezhebin hangisi olduğunu belirleme yönünde bir çaba içerisine girmemektedir. Bunların her birisini kendi sivil tabii hâline bırakmaktadır. Devlet "ey vatandaşlar, şu dinin şu yorumu sapkın, şu yorumu doğru, aman ha sapkın olana gitmeyin, onların gerek devlet, gerekse özel yollarla eğitim ve öğretimi, bu sapkınlıkları sebebiyle kesin kes yasaktır" şeklinde bir hak din-sapkın din belirlemesi yapmamaktadır. Her din ya da mezhep, kendi doğrularını kendisi belirlemekte, bu konudaki tercihler kişilere bırakılmaktadır. Türkiye'de ise doğru dinî devlet belirlemekte, onu devlet öğretmekte, eğitimini devlet yapmakta, doğru olan bu din dışındaki dinî yorum ve okumalar sapkın olarak görülmekte, vatandaşlar özellikle de tekeli eğitim ve öğretim yoluyla bu sapkınlıklardan uzak tutulmaya çalışılmaktadır. Burada, dinin kendi tabii hâliyle toplumsal dinamiklere bırakılmadığı görülmektedir. Bu durumda Türkiye'de söz konusu olan bir "sivil din" değil, "devlet dini"dir. Bu uygulama, devletin laikliği, toplumsal mühendislikçi anlayış istikamette dine müdahale etmesi yoluyla dinî hayatın devlet tarafından kontrol edilmesini meşrulaştıran bir ideoloji olarak görmesi anlamına gelmektedir¹⁴⁸.

9- Bu ülkelerde din eğitim ve öğretimi bakımından belli bir taban yaş mevcut değildir. Birçok ülkede bu faaliyetin anaokulu çağında başladığı görülmektedir. Bizde ise okul içi program kapsamında din dersi dördüncü sınıfta başlamakta, okul dışında ise ancak beşinci sınıfı bitirenlere din eğitimi imkânı sunulmakta, bundan önceki bir yaşta din eğitimi alınması yasaklanmış bulunmaktadır. Böyle bir yasağın anayasal dayanağı bulunmamaktadır. Anayasada isteğe bağlı din eğitimi öngörülürken bir yaş sınırı öngörülmediği gibi, ilk ve orta öğretimde verilecek Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi konusunda da bir yaş ve de sınıf belirlemesi yapılmamaktadır. Özellikle okul dışı din eğitiminde ilköğretimde beşinci sınıfın bitirilmesi gibi yüksek bir yaşın altında din eğitiminin yasaklanmasının bu hakkın özü ile bağdaşlılığı bulunmamaktadır.

¹⁴⁸ Erdoğan, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 132.

10- İnceleme konusu yaptığımız ülkelerin bazılarında din dersi seçimlik, bazılarında da ders programının bir parçası olarak zorunlu dersler arasında yer almakla birlikte, din eğitimi niteliğindeki derslerin esasen isteğe bağlı olduğu görülmektedir. Herkesin almak zorunda olduğu dersler, mezhepler üstü nitelikteki din öğretimi dersleridir. Dileyen bu dersleri almayarak, alternatif başka dersleri seçebilir. Bizde ise böyle bir seçenek çokluğu yoktur.

11- Bu ülkelerde özel din eğitimi kurumlarına yönelik denetimler esasen eğitimin gerekleri çerçevesinde yapılmakta; bu denetim, ideolojik temelli içeriksel bir mahiyet taşımamaktadır. Bizde ise eğitimin genel gerekleri yanında, “Atatürk İlke ve İnkılâpları” gibi yorumlayana göre değişken bir içeriğe sahip ideolojik temelli bir denetim söz konusudur. Yetkili idarî birimin bu çerçevede yaptığı ideolojik içerikli denetim testini aşamayan bir din eğitim ve öğretimi verilemez. Özel okullar da bu kısıka dâhildir.

Sonuç Yerine Genel Bir Değerlendirme ve Öneriler

Kısaca ifade etmek gerekirse, Türkiye’de gerçek mânâda bir din eğitim ve öğretim hürriyetinin varlığından söz edebilmek mümkün değildir; bu hürriyete yönelik çok ciddi kayıtlar ve bariyerler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu hürriyet, tabii bir insan hakkı olarak görülmemektedir. Anayasanın 42. maddesinde eğitim ve öğretim bir “sosyal hak” olarak düzenlenmiş ise de, Anayasada din eğitimini hürriyet olarak kabul eden herhangi bir hüküm mevcut değildir¹⁴⁹; kişi ve grupların kendi dinî doktrinlerini, herhangi bir haricî müdahale olmaksızın kendi iç tutarlılığı ile sivil öğretim kurumları yoluyla öğrenmeleri ve öğretmeleri mümkün değildir.¹⁵⁰ Bu durum karşısında, Türkiye’de de rahatlamanın sağlanabilmesi için kısaca şunların yapılmasında fayda olduğunu düşünüyorum.

1- AİHM’nin belirlediği kriterler de esas alınmak suretiyle, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin içeriği yeniden belirlenmelidir. Buna ilâve olarak isteğe bağlı din eğitimi dersi de mutlaka ilk ve orta öğretim kurumlarına konulmalıdır. Bu önerinin yerine getirilmesi ile AİHS’ne Ek 1 No’lu Protokolün 2. maddesinde öngörülen resmî okullarda program çoğulculuğu sağlanmış olacaktır. Bu durumda, anayasanın 24. maddesinin ilgili fıkrası gereğince, çocuklarının din eğitimi almasını isteyen ebeveynler ya da kendisi din eğitimi almak isteyen kişilerin, çocuklarının ya da kendilerinin, yeterli ve tatmin edici düzeyde din eğitimi alabilmeleri için isteğe bağlı din eğitimi dersi ilk ve orta öğretime konulmalıdır¹⁵¹. Bu işlemle iki ders içerik itibarıyla birbirinden ayrılmış olacak, yapılacak itirazlardaki haklılık payı da ortadan kalkmış olacaktır. Benzer seçenek çokluğu özel öğretim kurulları için de söz konusu olmalı;

¹⁴⁹ Mustafa Erdoğan, *Anayasa ve Özgürlük*, Yetkin y., Ankara, 2002, s. 133.

¹⁵⁰ Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, s. 237; *Anayasa ve Özgürlük*, s. 133.

¹⁵¹ Yazıcı, *Türkiye’de Din Dersleri*, s. 194.

özel öğretim kurumlarının, diğer ülkelerde olduğu şekilde belli değerlerin taşıyıcısı işlevini yerine getirebilecek formata sahip olabilmelerinin önü açılmalıdır.

Verilecek din eğitimi dersi kapsamında, İslâm Dinî eğitimi dersinin, inanç, itikat, ibadet ve ahlâkî konuların teorik ve pratik yönleri ile bütünlük içerisinde verilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu dersler, pedagojik formasyon dersi almış, üniversite mezunu öğretmenler tarafından verilmelidir¹⁵². Bu konuda isteğe bağlı din dersini konusunda muafiyet sistemi benimsenmeli, İngiltere’de olduğu şekliyle, bu dersi almak istemeyenlerin müracaat etmeleri üzerine bu dersten muaf olmaları sağlanmalıdır. Bu konuda mutlaka yazılı belge aramak yerine, yazılı belge yanında internet vasıtasıyla yapılacak müracaatların kabulü sisteminin benimsenmesi de gerekir.

Din eğitimi dersinin bu formata büründürülmesi neticesinde, bir yönüyle din eğitimi tabii bir insan hakkı niteliğine kavuşmuş olacak, bir diğer yönü itibariyle de, eğitim sistemi genelinde bir rahatlama sağlanmış olacaktır. Şöyle ki:

Türkiye’de İmam Hatip Liseleri (İHL), esasen sahip olduğu programı dinî ağırlıklı olan ve aynı zamanda devletin dinî meslek olarak örgütlediği bazı alanlarda vazife icra etmeye yönelik kişilerin yetiştirildiği meslekî bir lisedir.¹⁵³ Elbette ki bu okula gidecek kişilerin mutlaka din görevlisi olmak gibi bir zorunluluğu olamaz; tıpkı diğer meslek liselerinde olduğu gibi. Fakat program, bu amaca yönelik olarak hazırlanmıştır. Uygulamada ise, diğer kamu okulları ile özel okullarda din eğitimi seçeneği mevcut olmadığı, okul dışı din eğitimi toplumsal talepleri karşılamaya yeterli olmadığı, dahası dersin verildiği zaman dilimleri itibariyle pek işlevsel olmadığı için, çoğu kişilerin, din eğitimi eksikliğini gidermek amacıyla çocuklarını İHL’lerine gönderdikleri görülmektedir. Temel maksat, bu çocukların meslekî eğitim alarak din görevlisi olmaları değil, bu çocukların temel dinî eğitimlerini almalarını sağlamaktır. Kısaca çocukların dinî bütün yetişmelerinin sağlanması amaçlanmaktadır. İHL dışında meslekî eğitim vermeyen okullarda verilecek din eğitimi ile erişilmek istenen neticeye, bu okullardaki seçenek yokluğu sebebiyle, kişiler, İHL’lerine devam ederek ulaşmayı amaçlamaktadırlar. Özel ya da devlet okullarında din eğitiminin, Ek 1 No’lu Protokolün 2., anayasanın 24/4. maddelerine uygun olarak verilmesi; ayrıca “din kültürü ve ahlâk öğretim”inin mecrasından çıkarak kısmi bir din eğitimine dönüşmesi ve bunun da din eğitimi için yeterli olarak görülmemesi; geniş toplumsal kesimlerin, “çocuklarının eğitimlerini kendi dinî ve felsefî inançlarına göre yapılmasına saygı duyulması hakkı”na istinaden, İHL’lerini bu ihtiyaca cevap veren kurumlar olarak görmelerine sebep olmuştur. Kısaca İHL’ler, resmîyette din görevlisi yetiştirmeyi amaçlayan birer meslekî lise iken, fiilî olarak bu okula giden çocukları dinî bütün kişi olarak yetiştiren bir okula dönüşmüştür. Bu algılama, aslında İHL’lerinde nitelik zaafiyetine de sebep olmuş, bu kurum dinî noktadan yeterli

¹⁵² Yazıcı, Türkiye’de Din Dersleri, s. 194-195.

¹⁵³ Yaşar, *İnsan Hakları Avrupa Sisteminde ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü*, s. 157.

din görevlileri yetiştiren bir okul olmaktan çıkarak, daha geniş perspektifte “dini bütün kişiler yetiştiren kuruma” dönüşmüş olmaktadır.

Ek 1 No’lu Protokolün 2. ve Anayasanın 24/4. maddelerdeki hükümlerin gereklerinin yeterince yerine getirilmesi hâlinde, artık ne “Din kültürü ve ahlâk öğretim”inin mecrasından çıkarılmasına, ne de toplumun genişçe bir kesiminin İHL’lerini “dini bütün kişiler yetiştiren kurumlar” olarak algılamalarına lüzum kalacaktır. Bu çözüm yolu ile hem toplumdaki dinî eğitim ve öğretim ihtiyacı lâyıkıyla karşılanmış olacak, hem de yukarıda sözü edilen yoğun tartışmalar sona ermiş olacaktır. Hatta bu uygulama neticesinde, İHL’lerinin tabîi seyir içerisinde temel amacına uygun olarak sayılarının azaltılması sağlanarak, halkın geniş kesiminden eleştiri almaktan kurtulmuş olacaktır. Ayrıca bu liseler, uygulanan program itibariyle amacına uygun bir eğitim ve öğretim veren kurumlar hâline gelecek, buraları tercih eden kişiler, bu amacı bilerek buralara gideceklerdir.

2- Ayrıca tekrarlamaksızın şu kadarını söylemek gerekirse, yukarıda ayrıntılı olarak yer verdiğim mukayeseli değerlendirme içerisinde tespit ettiğim, ülkemizde diğer ülkelerdeki uygulamalardan farklılık arz eden hususların öncelikle giderilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda devletin dinin sahibi rolünü terk etmesi, farklı mezhep ve din seçeneklerine imkân veren ders programı çoğulculuğunun sağlanması, dinî grupların, inceleme konusu ülkelerdeki gibi sivil oluşumlar olarak lâyık oldukları yere konumlandırılmalarının sağlanması, devletin bunlara batıda yaygın olarak var olan işlevleri ile birlikte muamele etmesi gerekmektedir. Devletin, dinî öcü olarak gören illiberal anlayışını terk ederek, dinin eğitim boyutu ile bütünlük içerisinde dinî eğitim-öğretim verme ve almayı kişilerin tabîi bir hakkı olduğunu kabul eder hâle gelmesi gerekmektedir. Nasıl Fransa’da devrim sonrasında devlet bir süre dine karşı savaş içerisinde olmuş, laikliğin yerleşmesi bu yolla sağlanmaya çalışılmış, daha sonra bu yol terk edilerek karşılıklı muhtariyet sistemi benimsenmişse, bizde de benzer yolun tercih edilmesi gerekmektedir. Bu köklü anlayış değişikliği ile bir yandan din-devlet çatışması sona ermiş olacak, diğer yandan da din eğitim ve öğretiminin anayasal mecrasında lâyıkıyla yerine getirilmesi mümkün hâle gelmiş olacaktır.